

FILOSOFI 19,1

Filosofilærernes Blad

”Bogen er spækket med aktuelle problemstillinger og perspektiveringer, hvor klassiske filosofiske tanker og argumenter får nyt liv.

Magisterbladet

Grundbog til filosofi – mennesket i verden

Udgivelsen gennemgår centrale filosofiske emner som etik, videnskabsteori, filosofi om mennesket og politisk filosofi på en letlæselig og forståelig facon.

Gennemgangen spænder vidt fra klassiske filosoffer som Platon, Descartes og Kant til mere moderne tænkere som Nietzsche, Kuhn og Singer. Derudover er der også fundet plads til de danske filosoffer David Favrholdt og Peter Kemp.

Af Kasper Larsen og Christoffer Boserup Skov | Mads Rangvid og Anders Ølsgaard Larsen (red.)

iBog® filosofigrund.systime.dk

18 kildetekster | 30 arbejdsopgørsmål | 16 diskussionsopgaver |
90 interaktive opgaver | 60 billeder | 130 sider

Licenspriser fra kr. 28,-

Bog 140 sider | Kr. 188,-

Teknologi og filosofi – grundbøger til filosofifaget

Udgivelserne **Teknologi og filosofi** behandler teknologien og videnskaben som grundlæggende vilkår for mennesket i de moderne, vestlige samfund. Udgivelserne kan ud over i filosofi også anvendes i fagene teknologi- og idéhistorie på htx.

Teknologi og filosofi 1 giver en introduktion til filosofihistorien og de filosoffer, som har haft størst indflydelse på den vestlige opfattelse af teknologi og videnskab siden oldtiden.

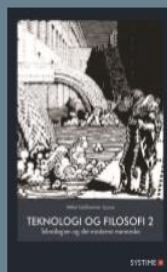
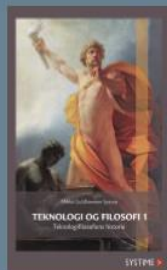
Af Mikkel Guldhammer Sparsø | Anders Ølsgaard og Yago Bundgaard (red.)

Bog 80 sider | Kr. 104,-

Teknologi og filosofi 2 giver en introduktion til aktuelle temaer som teknologietik, miljøetik og dyrevelfærd, transhumanisme samt bevidsthed og kunstig intelligens.

Af Mikkel Guldhammer Sparsø | Mads Rangvid (red.)

Bog 152 sider | Kr. 152,-

Indhold

Formandens beretning.....	4
Intellectuelle Efterladenskaber til Brug for Akademisk Feminisme.....	6
Den poetiske filosof - Walter Benjamin	18
Mindeord for Peter Kemp	26
Natur og barndom. Jean-Jacques Rousseau	32
Paneldebat: Udfordringer for Kvinder i Filosofi	41
Anmeldelse af Anders Dræby: Livskunsten – filosofien om at vågne op til livet. Akademisk forlag, 2018.....	48
Anmeldelse af Søren Harnow Klausen: På sporet af din lykke – guide til det gode liv. Akademisk forlag, 2018.	52
Sidste ord	57

Deadline for næste nummer: 1. september

Indlæg sendes til: Jorgensen.lisbeth@yahoo.dk

Indmelding i filosofilærerforeningen foregår ved at skrive til Helena Schmidt, der er kasserer for filosofilærerforeningen. filosofilaererforeningen@mail.dk

Kontingent 300 kr. årligt.

Annoncer: Hel side koster 800 kr., halv side 400 kr.

Tryk: 2100 Kbh. Ø

Ansvarshavende og layout for dette nummer: Lisbeth Jørgensen.

Formandens beretning

Mogens G. Andersen. Formand for Filosofilærerforeningen

Nu hvor foråret nærmer sig kan vi begynde at gøre den første status over gymnasireformen og dens virkninger.

Det er mit indtryk, at håndteringen af de 20 timer der er afsat til undervisning i basal videnskabsteori og metode, bliver udmøntet meget forskelligt på de enkelte gymnasier landet over. Det kunne være interessant at undersøge forskellene det nærmere.

Visse steder bliver videnskabsteoriundervisningen varetaget alene af skolens filosofilærere men på hovedparten af skolerne er det faglærerne der står for at udmønte denne undervisning.

Kort sagt står filosofien desværre ikke meget stærkere end før reformen.

Og dog. Er det mon tilfældet at reformen åbner for at flere elever vælger filosofi? Det har vi nok stadig til gode at kunne slå endeligt fast, men muligheden er tilstede.

At filosofien ikke ligefrem står styrket, afspejler sig også i at Styrelsen for It og Læring (STIL), har valgt at lukke for en række af EMU-fagsiderne, herunder filosofisiden. Ganske vist har filosofilærerne vores egen facebookside (Inspirationsforum for filosofilærere) hvor der jævnligt efterspørges idéer og input til undervisningen. Men det ærgrer mig alligevel, at filosofisiden på EMU'en er blevet lukket.

Der arbejdes i bestyrelsen på et kursus til næste år. Temaet bliver Basal videnskabsteori i SRP. Mødet vil blive afholdt torsdag d. 5. til fredag d. 6. december 2019. Se efter programmet på Facebook.

NYHED

Tanker om ondskab

– en temabog til filosofi

Engagerende tekster fra oldtid til nutid til temaforløb om ondskab.

Tanker om ondskab gør filosofien konkret og vedkommende for elevernes liv.

Det er en gennemgående tanke, at eleverne skal kunne bruge teorierne til at forstå sig selv og deres omverden.

Bogen indeholder således perspektiverende opgaver til alle kapitler, som inddrager avisartikler, korte filmklip og kunstværker.

Af Maline Gehrt-Bendixen og Uffe Hansen

Redaktion: Torben Benoni og Mads Rangvold

iBog® tankeromondskab.systeme.dk

Elevaktiverende indledning | 11 filosofiske nedslag | 13 primærtekster | 46 arbejdsopgaver | 50 billeder | perspektivmateriale | begrebslister | forløbsforslag | 142 sider

Bog 147 sider | Kr. 140,-

“ ... skrevet med stor omhu og
fin didaktisk formidlingsevne.
- Tidsskriftet Epsilon

TANKER OM
ONDSKAB
– en temabog til filosofi

Intellektuelle Efterladenskaber til Brug for Akademisk Feminisme

- *Filosofiens Kvindeproblem og
Feministiske Rekonstruktioner*

Af Jelena Bundalovic (cand.mag. i filosofi,
KU)

Filosofiens kvindeproblem – en provokerende titel?

Filosofien har... en slags problem; det problem, at kvinder, på forskellig vis, er underrepræsenterede i filosofien. Det gør sig gældende både i en nutidig, strukturel, institutionel og undervisningsmæssig kontekst. Problemet med underrepræsentationen gør sig også synligt i filosofihistorien, hvor kvindelige filosoffer enten er blevet undergravede, glemt, eller har haft ringe mulighed for at indgå i filosofisk debat. Intet nyt, under solen.

Vi kan sige, underrepræsentationen er et *problem*, ment en smule provokerende¹. For i hvilken forstand er det et problem, at kvinder er underrepræsenterede i filosofien? Vi skal her ikke gå ind i filosofiens

¹ For introducerende udlægning af filosofiens kvindeproblem på de sociale medier, se artiklen "Filosofi har ikke lavet damer" og "Filosofien har en lang tradition for at være fjendtlig over for kvinder", i *Uniavisen*.

kvindeproblems mange aspekter, for der er i sandhed mange, men blot starte med at fremhæve få fakta, som understreger problemet i nutidig kontekst²: På filosofiuddannelsens pensum, såvel som i de mest anerkendte filosofiske tidsskrifter (f.eks. *Mind*, *Nous*, *Philosophical Review* og *Ethics*), er der *meget få* kvindelige bidragere og ansatte. Der er i gennemsnit omkring 15% kvindelige ansatte og bidragere til disse tidsskrifter ud af det samlede antal ansatte og bidragere til disse tidsskrifter³.

Dertil er det en tendens blandt kvindelige filosofistuderende at droppe ud efter bacheloren i filosofi. En tendens, som i dén grad har gjort sig tydelig på Københavns Universitet. En utilsigtet dropout statistik hersker - i disse tider endda mere end for et årti siden - som fik lektor i filosofi, Sabrina Ebbersmeyer, til at igangsætte en mentorordning for kvindelige filosofistuderende på KU.

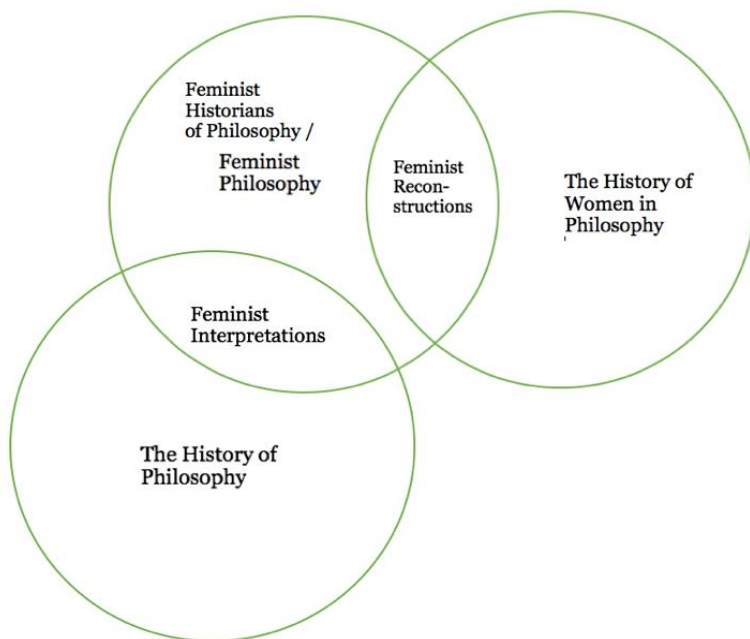
Den akademiske feminismes møde med filosofihistorien: Rekonstruerende akademisk feminisme i arkæologisk, filosofihistorisk arbejde

I filosofihistoriske sammenhænge, hvor historikere beskæftiger sig med glemt filosofihistorisk materiale, danner filosofiens kvindeproblem rammerne for en bestemt type feministisk metodik. En samfundsrelevant, og dog egenrådig materiale re-konstruktør, som er at finde blandt filosofihistorikere, der beskæftiger sig med kvinder i filosofihistorien. Nærmere bestemt inden for sfæren *The History of Women in Philosophy*.

² For diskussion af negative aspekter af at være kvinde i filosofi, se Jennifer Sauls blog: "What is it like to be a woman in philosophy?"

<https://beingawomaninphilosophy.wordpress.com>

³ Haslanger 2008

Figur 1.

Forsimplet illustration af overlappet mellem grene, metoder og materiale inden for filosofihistorisk sammenhæng.

Paneldebat om ligestillingsproblemet i filosofi. Erhvervsakademiet Lillebælt 2019 i Vejle

Inden for filosofihistoriske sammenhænge, er der kommet en feministisk filosofisk fortolkningstendens; en ihærdig, rekonstruerende metodik. Fortolkningstendensen og metoden har karakter af en art *rekonstruktion*. Metoden består i at genfinde og drage nytte af skrøbeligt, svært tilgængeligt filosofisk materiale fra fortidens kvindelige filosoffer⁴. Man uddrager bestemte aspekter, elementer og begreber, som disse glemte filosoferende kvinder har efterladt sig. Dernæst tilgås materialet og der sker en prioritering, som har nutidig feministisk formål som prima. Der er tale om en ”rekonstruerende akademisk feminisme”, som kan defineres som *en rekonstruerende akademisk feminisme i filosofihistorisk kontekst*.

⁴ Se Project Vox (project on past women philosophers), for mere info omkring glemte kvindelige filosoffer og måden hvorpå de formidles i en nutidig kontekst: <http://projectvox.library.duke.edu>

Det vil sige en rekonstruerende metode, der gør brug af filosofihistorisk materiale med feministisk filosofisk formål for øje. Den feministiske rekonstruerende metode, i denne filosofihistoriske kontekst, er i *dialog* med filosofihistorien, dens prominente skikkelser og kvindelige filosoffer.

Fælles for mange af de tiltag, der sker med henblik på at drage nytte af filosofihistorisk materiale til feministiske formål, er et ønske om at *spore en feministisk tankegang* i filosofihistorien. En slags rød tråd, der *bindes* os. En slags sammensætning, der fusionerer fortid og nutid. Fælles fortællinger, biografiske uddrag fra de kvindelige filosofers liv, beretninger og filosofiske principper, som bliver 'plugget' ind i en fælles historie. Udkommet bliver synliggørelsen af en fælles kamp og en retfærdiggørelse af kvindens indtræden på den filosofiske scene. En retfærdiggørelse af kvindens intellektuelle nysgerrighed – "intellectual curiosity"⁵. Et taknemmeligt rekonstruerende, nysgerrigt arbejde, der viser sig vigtigt i forhold til at *rodfæste* og motivere en særlig art *sofistikeret feministisk ånd*. En ånd med nutidig profil, der styrkes og får rodfæste i kraft af fælles, historisk-feministisk og filosofisk tankegods.

Man ser altså, at den feministiske filosofi, i filosofihistorisk kontekst, benytter sig af fortidens kvindelige filosofers materiale. Et aspekt af den feministiske orden er sivet ind i *The History of Women in Philosophy* og den dertil eksisterende metode. Eller også, er de kommet op til overfladen indefra; altså fa filosofihistorien selv. Dette er i hvert fald grundpåstanden.

Formålet er, i korte træk, at udfolde feminismens historie og substantielle indhold⁶. Måske endda at supplere til det, der synes som et manglende fundament. I nogen grad har akademisk feminism

⁵ Se Ebbersmeyer 2018, som bruger dette udtryk.

⁶ Se O'Neill 1998, Merchant 1980 og Schiebinger, L. 1989 for eksempler herpå eller diskussion herom.

synes uoverskueligt bredt omfavnende, med mangel på filosofisk indhold. Men det får den nu, via biografiserende kontekstualiseringer af fortidens kvindelige filosoffer og med inspiration fra feministiske begreber hentet fra selvsamme. Filosofihistorien bliver en grundkilde. Der er tale om feministisk arv og materiale til videre brygning. Aktiviteten fortjener betegnelsen *rekonstruktion*, da den akademiske feminisme ikke efterlader materialet i sin oprindelige form. Den har rekonstrueret det på baggrund af dens nutidige interesser og kontekst - en videreformidling og feministisk filtrering med nutiden for øje.

Feministisk historiefortælling via biografiske aspekter og rekonstruktion af begreber

Én måde hvorpå den feministiske filosofi i filosofihistorisk kontekst *bruger* filosofihistorien, er ved at udtage bestemte aspekter af forrige kvindelige filosoffers liv. Aspekter, som knytter sig til en art feministisk kamp. I disse kontekster belyses, som oftest, kampen om at få mulighed for at indgå som kompetent og retfærdiggjort intellektuel kvinde på den filosofiske scene. Bestemte dele af de biografiske data, vi har tilgængelige omkring fortidens kvindelige filosoffer, bliver draget frem og danner rammen for den måde, hvorpå vi forstår kvindernes eftermæle og relevans. Alt dette opnås gennem feminismens selektive, men samtidigt også nyttige, kontekstualiserende filter. De glemte kvindelige filosoffers kamp bliver fremstillet og formidlet som et led i en fælles, feministisk bevægelse.

En anden måde hvorpå den feministiske rekonstruktion i filosofihistorisk sammenhæng finder sted, er når nutidens feministiske filosoffer henter *inspiration* fra filosofihistoriens prominente kvinders filosofiske principper og begreber. Der stilles skarpt på bestemte begreber og aspekter af deres filosofiske systemer, som kan være nyttige for feminismens formål. Her bliver

konstruktionen som metode først og fremmest til nytte for udlægningen af en rød feministisk tråd op igennem filosofihistorien. Det kan for eksempel være særlige begreber om verdens indretning, spiritualisme eller 'det feminine', der rekonstrueres. Her er formålet at formidle det med henblik på at passe materialet ind i en feministisk fortælling om kvinder i filosofihistorien.

Vi kan forstå det som en rekonstruktion, fordi det oprindelige begrebsmæssige apparat og filosofiske tekstmateriale, som det fremstår i sin helhed, bliver filtreret. Herefter sker en rekonstruktion af materialet, så det formes til feministiske formål. På den måde fremstår det tydeligere, at den pågældende kvindelige filosofers liv, eller filosofi, bør betragtes som en del af en fælles, feministisk filosofihistorie. Det bliver tydeliggjort og succesfuldt eksemplificeret, at den akademiske feminisme med fordel kan bruge filosofihistorien til at styrke sit eget fundament og substantielle indhold.

Motivation? Kønsidentitet, filosofisk identitetsdannelse og brud med *hylomorphismen*

Hvad *motiverer* denne art feminismes rekonstruerende tendenser?

Kvindelige filosoffer i dag, som beskæftiger sig med filosofihistorien på denne rekonstruerende måde, søger at opbygge en slags kønsidentitet. Der synes at være et behov, blandt nutidens akademiske kvinder i filosofien, at ville definere deres plads. Deres plads som kvinder, som Aristoteles' mislykkede skabninger. I dette tilfælde på baggrund af filosofihistorisk materiale.

I et større perspektiv, synes rekonstruktionsbevægelsen tilmed at være drevet af bestræbelsen på at *forstå* filosofiens identitet. Hvad er filosofien for en størrelse? Dette spørgsmål runger, når vi dykker ind i kvinde-problemet. Spørgsmål om filosofiens objektivitet, rationalitet og fornuft står på spidsen, når diversiteten kommer på

prøve. Interessante overvejelser finder indtræf: Hvordan har vores filosofiske arv præget de strukturer og selvforståelser vi som kvinder i filosofi, og som studerende i filosofi, har i dag? Og hvordan skal vi forholde os til, og eventuelt bruge, de mulige indsigter, der er at finde i de kønsproblematiske dimensioner af filosofien, dens historie og metode?

Der har i de seneste årtier været et ønske, og en lang række diskussioner, om hvad der kunne kaldes en slags *omskrivning* af filosofihistorien og den filosofiske kanon. I denne kontekst bevidner de rekonstruerende metoder et behov for at integrere feministisk filosofi, i dens forskellige former, i filosofihistorien. Som et led i fortællingen om filosofiens udvikling. Som en medspiller i spillet kaldet "filosofi".

Filosofiens udvikling er menneskets intellekts fortælling og tankearbejde over tid. En fortælling, som den akademiske feministiske filosofi vil anerkendes som værende en del af. I den akademiske feminisme møde med filosofihistorien, udformes tilføjelser til filosofihistorien, i form af progressive og nytænkende fortolkninger. Der opstår diskussioner med fortidens filosoffer i en nutidig kontekst. Der hives brugbart materiale frem fra kvindelige filosoffers sparsomme intellektuelle efterladenskaber.

Vi ser også det fortsatte behov for at bryde med bestemte principper om det mandlige og kvindelige, som eksempelvis med Aristoteles' *hylomorphisme*. *Hylomorphismen* er i dén grad repræsenterende - et 'target' - i feministisk filosofik sammenhæng og som oftest genstand for den problematiserende kønsdebat inden for filosofiens vægge. Ifølge Aristoteles bidrager manden med *formen* til *materien*, som er det kvindelige, passive princip. Aristoteles introducerer det i vores tid problematiske skel mellem mand og kvinde; en fysisk, biologisk og sjælelig degradering af kvindens status. Først hendes hierarkiske plads, (mangel på) politisk tankevirkosomhed og autoritet i polis (byen). Dernæst hendes mangler

på det sjælelige, intellektuelle og fornuftsmæssige plan⁷. De rekonstruerende progressive feministiske fortolkningstendenser *griber* sådan et begreb og diskuterer livligt med det. Udkommet bliver fortolkninger, som ikke blot problematiserer *hylomorphismen*, men også udvikler på vores forståelse af og omgang med begrebet. *Hylomorphismen* når et punkt, hvor den på forskellig vis bliver genstand for og ophav til forskellige feministiske diskussioner⁸. På den måde bidrager begrebet med den 'materie', som den rekonstruerende akademiske feminisme 'former'. Begrebet rekonstrueres, i en vis forstand. Feminismen kaprer formens maskuline princip.

Fordele ved feminismens møde med filosofihistorien

Der er både fordele og problemer at finde ved feminismens møde med filosofihistorien. En oplagt fordel er, at feminismen kan vise sig at kunne drage stor nytte af fortidige kvinders begreber. *Feminisme* er på mange måder en uklar term. Overfor uklarheden har den akademiske feminisme, netop i sit møde og arbejde med filosofihistorien, en fordel, fordi den kan sammenfatte fortidige begreber til en *fælles* historie. På længere sigt kan sammenkoblingen til fælles fortællinger være med til at udforme et fundament for feminismen i akademiske sammenhænge. Hvad der er at drage ud af filosofihistorien, har både filosofisk og substantiel karakter. Det vi har til rådighed fra filosofihistorien, kan inspirere til videre tænkning og i udviklingen af en mere raffineret og klart defineret feministisk filosofi.

En anden fordel er at udkommet af rekonstruktionerne styrker en feministisk metodik, der giver anledning til yderligere detektivarbejde; at finde glemte kvindelige filosoffer frem. Derudover

⁷ Se Aristoteles Etik.

⁸ Se for eksempel Tuana 1994, s. 189-206.

kan de feministiske rekonstruktioner styrke en mere generel motivation til at fremfinde filosofi, som af den ene eller anden grund ikke egnede sig til at blive skrevet ind i filosofihistorien. Filosofi og filosofiske tænkere, der er gået tabt, men som genfindes på ny og formidles til et opdateret, uvidende og sultent filosofisk publikum. Vi ser nyligt startede forskningscentre, som søger at skrive "New Narratives"⁹. Her fremfindes, oversættes og formidles nyt materiale - nye historier - om hvem der har bidraget med værdifuldt filosofisk tankegods, der fortjener vores anerkendelse eller opmærksomhed i dag.

En tredje fordel ved de rekonstruerende tendenser er at man får sporet, eller fremstiller en sporing af, en feministisk *rød tråd* gennem filosofihistorien. På den måde manifesterer feminismen sit indpas i filosofihistorien. Sidst, hvilket både kan ses som en ulempe, men også en fordel, er at filosofisk materiale bliver omformet til nutidig brug. Rekonstruktionerne knytter sig til et ønske om at gøre fortidigt materiale tilgængeligt på en nutidsrelevant måde. Den akademiske feminisme bruger filosofihistorien til at forbedre sig selv og gøre glemt materiale formidlingsdygtigt og brugbart for os, i dag.

Den akademiske feminisme i filosofihistorisk kontekst allierer sig med – og taler ind i – mere generelle tendenser. Det gør feminismen også, i sin mere generelle, populære og offentlige form, på samfundsmæssig plan, i offentlighedens debatters kontekst. Feminismen og feministisk filosofi kan i nutidige kontekster have tendens til at absorbere kampe på vegne af andre minoriteter¹⁰. Det ved vi. Den intenderer at tale 'på vegne af...' eller kommer til det. Utsigtet. På trods af det problematiske i dette, kan feminismens

⁹ Se f.eks. Mercer, Christia (projekt): *Center for New Narratives in Philosophy* – partly about integrating women philosophers in philosophy: <http://newphilosophy.org> eller Shapiro, Lisa (projekt): "New Narratives in the History of Philosophy": <http://www.newnarrativesinphilosophy.net>.

¹⁰ Se McAfee 2018.

udvindinger og sejre påvirke minoriteternes kamp som sådan, fordi den allerede overlapper andre minoriteters interesseområder.

Nutiden som potentiale, filter og ulempe

Ved det dominerende og progressive arbejde med at fremhæve filosofihistoriens overlap med nutidig feministisk agenda, kan væsentlige dele af det filosofiske materiale komme til at træde i baggrunden. Dele af kvindernes filosofi blegner. Dele, som på væsentlig vis ville kunne retfærdiggøre deres betydning for filosofien i et større perspektiv. Samtidigt kan rekonstruktion, med nutiden for øje, have et andet problem; nutidens perspektiver kan være noget så flygtige. Et kritisk spørgsmål kan her være: Hvorfor skal noget så flygtigt afgøre og sætte rammerne for håndteringen og videreleveringen af skrøbeligt filosofihistorisk materiale?

Ovenstående spørgsmålet relaterer sig til de mere generelle metodologiske overvejelser, som filosofihistorikere ofte gør sig: I hvilken grad skal filosofihistorisk materiales relevans bestemmes ud fra dets brugbarhed i en nutidig kontekst? Det vi fremhæver som brugbart *nu* manifesterer definitionen ”på brugbart *nu*” yderligere, og dermed risikerer vi at lukke os for nye muligheder i fremtiden. Der er en chance for mindre *åbenhed* forstået som færre muligheder for filosofisk diversitet, hvis vi indsnævrer forståelsesrammen til kun at applicere begreber og aspekter der knytter sig ti feminisme og køn.

Hvor er filosofien på vej hen?

Feminismen har fundet sit indtræf i akademiske sammenhænge. Den udvikler sig og udfoldelser sig i disse tider, med nye metoder inden for filosofihistorie. Det er meget sandsynligt, at metodeudviklingen og nyttedragen vil fortsætte, og at underrepræsentationen af kvinder i

filosofihistorien derved vil blive belyst yderligere. Filosofiens kvindeproblem og den akademiske feminisme har været igennem forskellige stadier, og vil fortsat udvikle sig, "absorbere", udvikle metodologier og præge den filosofiske scene. Måske den endda vil spille en rolle i den bredere feministiske offentlighed. Offentligheden, som i sociale medier og åbne fora.

Filosofien, som en tankehistorie gennem tiden, som en bevægelse der søger at forstå problemstillinger, er som en slags *spil*. Et spil med spillere, territorier der skal erobres, områder der skal undersøges og udvikles. Intellektuelt. Et spil med vekselvirkning mellem forskellige teorier, begreber og spillere. Vi kan nu (roligt) konstatere, at i "the game called philosophy" er feminismen blevet en medspiller. De kort den har på hånden er en fundamentskabende metode og de træk den har gjort kan ses som et udtryk for diversitetsskabende erobring.

Referencer

- Aristotle: *The Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross and revised by J. O. Urmson. In Volume 2 of *The Complete Works of Aristotle*, edited by Jonathan Barnes. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Ebbersmeyer, Sabrina (2018): "Female Curiosity Preconditional and Women's Voices from the Renaissance to The Early Modern Era", in *Curiosity and The Passions of Knowledge from Montaigne to Hobbes*, Rome, pp. 139-160.
- Haslanger, Sally (2008): "Changing the Ideology and Culture of Philosophy: Not by Reason (Alone)", in *Hypathia*, 23 (2), pp. 210-223.
- Merchant, Carolyn (1980), *The Death of Nature*, San Francisco, 1980, Introduction pp. xv-xx, chapter 11: Woman on Nature – Anne Conway and Other Philosophical Feminists
- O'Neill, Eileen (1998): "Disappearing Ink: Early Modern Women Philosophers and Their Fate in History", in *Philosophy in a Feminist Voice: Critiques and Reconstructions*, ed. Janet Kourany. Princeton: Princeton University Press, 1998, pp. 17-62.
- Schiebinger, L. (1989): *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Harvard University Press, Cambridge, pp. 1-9; 265-277.

- McAfee, Noëlle (2018): “Feminist Philosophy”, Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Tuana, N., ‘Aristotle and the Politics of Reproduction’, i *Engendering Origins: Critical Feminist Readings in Plato and Aristotle*. Albany, 1994, pp. 189-206.
- Zalta, E. N., C. Witt og L. Shapiro, ‘Feminist History of Philosophy’, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

Reference til relevante projekter og mediedebat

- Lund, Nicklas Freisleben (2013): ”Filosofi har ikke lavet damer” and ”Filosofien har en lang tradition for at være fjendtlig over for kvinder”, in *Uniavisen*.
- Mercer, Christia (project): *Center for New Narratives in Philosophy* – partly about integrating women philosophers in philosophy: <http://newphilosophy.org>
- Netværk for Kvinder i Filosofi (NKIF): <https://netværkforkvinderifilosofi.dk>
- Project Vox (project on past women philosophers): <http://projectvox.library.duke.edu>
- Saul, Jennifer (blog): “What is it like to be a woman in philosophy?”: <https://beingawomaninphilosophy.wordpress.com>
- Shapiro, Lisa (project): “New Narratives in the History of Philosophy”: <http://www.newnarrativesinphilosophy.net>

Den poetiske filosof Walter Benjamin

Af Maiken Fredsøe

Artiklen har været bragt i tidsskriftet Turbulens

"13, a ludodrama about Walter Benjamin", som blev vist på CPH:DOX, er en dokumentar om Walter Benjamins syv sidste leveår, instrueret af den canadiske filminstruktør Carlos Ferrand. Filmen går på opdagelse i dokumentarfilmens muligheder ved at blande vidt forskellige komponenter: animationer, dagbogscitater og arkivoptagelser. Inspireret af Benjamin skaber Ferrand sit helt eget kalejdoskopiske univers, der giver indblik i Benjamins alsidighed som en moderne og poetisk tænker.

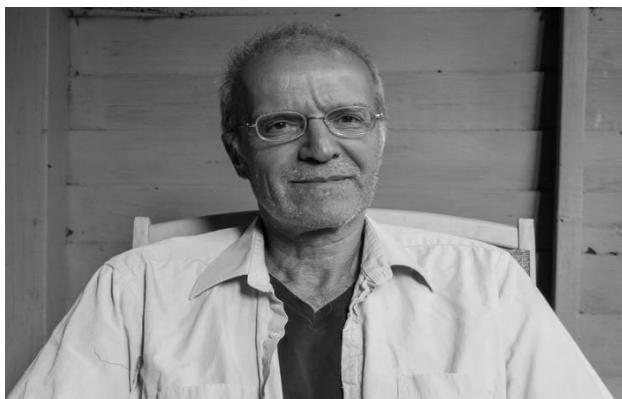
Et krystalklart røntgensyn

De fleste kender nok til Walter Benjamins essay "Kunstværket i dets tekniske reproducerbarheds tidsalder", som oprindeligt blev publiceret i 1935. Et essay som særligt kredser om, hvordan udviklingen af nye teknologier – produktionsmidlerne – vil forandre vores måde at sanse og opfatte kunst på. Benjamins tænkning rækker endnu længere ud, idet han beskæftiger sig med mange forskellige aspekter ved menneskets eksistens. Ifølge den canadiske filminstruktør Carlos Ferrand består den enestående værdi ved Benjamins tænkning netop i, at han ikke synes at udelade noget. Benjamins særlige tilgang – hvad enten det er som filosof, kunsthistoriker eller litteraturkritiker – består derimod i at udforske og finde interesse i alt – han er lige så optaget af Mickey Mouse som surrealismen og marxismen. Denne optagethed af mange forskellige kategorier er, ifølge Ferrand, en meget moderne måde at tænke på. "Det er tankevækkende, at Benjamin blev født på samme tid, som man opfandt røntgenstrålerne. Benjamin fødtes nærmest med et krystalklart røntgensyn, som gjorde ham i stand til at se ind i fremtiden, læse sine omgivelser og særligt de nye teknologiers betydning" siger Ferrand.

Benjamin havde konstant sine antenner rettet mod alt i sin omverden uden dog at underlægge sig nogen bestemt samfundsmodel eller

verdensopfattelse. I modsætning til mange andre filosoffer, der ynder at beskæftige sig med en bestemt idé, som f.eks. Kants udnævnelse af fornuften til tænkningens afgørende udgangspunkt, er Benjamin ikke kun optaget af et fænomen eller én menneskelig kapacitet. Denne alsidighed er dog meget vanskelig at tilgå for akademikerne, og måske en af grundene til, at man sjældent underviser i ham på filosofistudierne, hævder Ferrand. "Hans værker er som en busk – der er en form for uafsluttedhed på spil i hans værker. Hans værker har ikke karakter af noget veldesignet – som f.eks. en palme – de minder snarere om et buskads, hvor det er svært at bestemme de formgivende træk".

Benjamin betegnede sig selv som en "distraheret ekspert" og tilføjede samtidig, at det ikke er fordi, man bliver distraheret, at man ikke kan give fuld opmærksomhed til noget. Benjamin var af den opfattelse, at enhver historisk periode, og særligt opkomsten af nye teknologier, transformerer vores nervesystem, så vi er i stand til at blive distraheret og opmærksomme på mange forskellige ting på samme tid, påpeger Ferrand. Filmen og biografen forbereder os på moderniteten, på bombardementet af sansestimuli, chokket. Sammenstillingen af forskellige idéer fremkalder et chok, og i chokket kan der opstå nye meninger og betydninger. Filmen egner sig i særdeleshed som et medie, hvor idéer kan bringes tæt på hinanden, og der kan opstå gnister af chok, når disse støder sammen.

En have af blomstrende idéer

I Benjamins samtid var der en konstant søgen efter renhed. Inden for filmen dyrkede datidens store instruktører og manuskriptforfattere det naturlige lys og long takes i deres søgen efter det rene, kunstneriske udtryk. Benjamin søgte dog på ingen måde efter renhed, men snarere det modsatte, ved at sætte forskellige elementer sammen, siger Ferrand. Noget han selv er inspireret af i sin profession som filminstruktør. Ferrand er født i Peru, og i Sydamerika er alt blandet sammen: det hellige og det profane, uvidenhed med evidens. ”Dette utrolige møde mellem de indfødtes religion og enhver tilfældig livsanskuelse giver grobund for en meget rig eksistens, som også tager de små ting med i betragtning. Som at se verden gennem et farverigt filter”, siger Ferrand.

Ferrand eksperimenterer også selv i ”13, a ludodrama about Walter Benjamin” med at sætte forskellige elementer sammen. Filmen er komponeret som 13 små kapitler, der giver indblik i Benjamins sidste syv leveår. Dokumentaren er iblandet forskellige, farverige komponenter: animationer, dagbogsnotater, arkivoptagelser – kronologisk fremadskridende, dog uden nogen klar rød tråd. ”Min film driver mange mennesker til vanvid, fordi vi er så vant til at tænke i narrative hændelsesforløb”, siger Ferrand og tilføjer, at dokumentaren er et opgør med idéen om, at beskueren inden for de første fem minutter skal vide, hvad en film handler om. Men sådan er tilværelsen ikke, indvender Ferrand. ”Forestil dig, at du går rundt i en have og ser forskellige farver fra buske og blomster. Hvorfor skal vi dog kun vælge en? Når vi indtager vores morgenmad, kan det være et ganske simpelt måltid. Men derfor er morgenmåltidet ikke mindre vigtigt end det ceremonielle aftensmåltid ved dagens ende”.

For tilværelsen handler ikke kun om en ting. I løbet af blot en enkelt dag gennemgår og administrerer vi tilsvarende mange forskellige følelser: kærlighed, vrede, kedsomhed. Man læser lidt i avisen, taler med sin familie eller ser lidt sport i fjernsynet. Alt dette aktiverer forskellige følelser, men det er der egentlig ikke noget forkert ved, påstår Ferrand. I forlængelse af Benjamin, anser Ferrand opkomsten af nye teknologier som en proces, der til stadighed påvirker vores evne til at administrere

mange forskellige ting og følelser på samme tid. ”En hjerne fra det 19. århundrede ville ikke være i stand til at administrere så mange forskellige ting på samme tid, således som en nutidig hjerne gør det. Jeg tror, at der sker en stadig transformation af vores nervesystem, som guider os mod at rumme den overvældende rigdom af stimuli”. Ifølge Ferrand er den teknologiske udvikling ikke i sig selv noget udelukkende negativt. Han er træt af alle advarslerne om, at den moderne teknologi forstyrrer vores hjerne eller ødelægger vores samfund.

”Vi skal selvfølgelig være kritiske over for den måde, vi omgås teknologien på, men det er lidt trivielt, at alle siger det samme”, siger han og tilføjer, at denne teknologiforagt har foregået i århundreder. Faktisk kan den spores helt tilbage til Sokrates. Ifølge Platon skulle Sokrates nemlig have sagt, at de nye teknologier ville forstyrre vores intellektuelle kapaciteter. Den nye teknologi han refererede til var skriftsproget. Ifølge Platon hævdede Sokrates, at det at skrive ville ødelægge vores evne til at huske, citerer Ferrand.

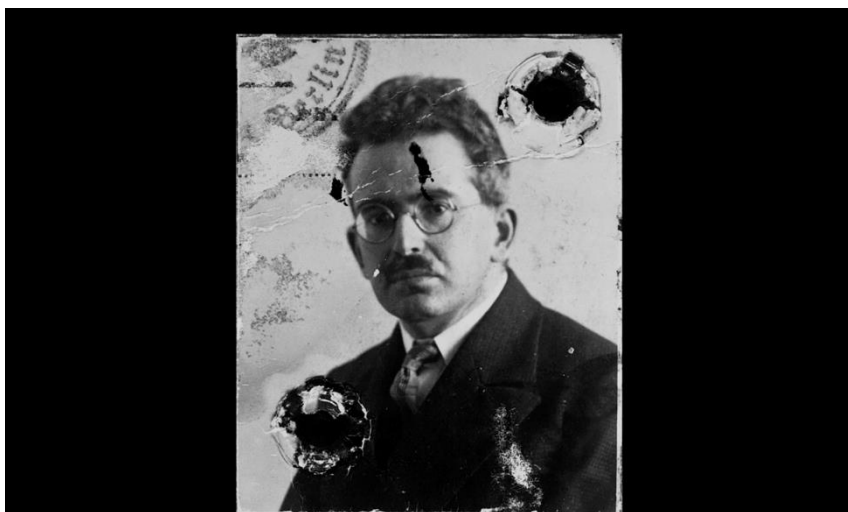
Hvor ender sporene efter Benjamin?

Ferrand følger i Benjamins fodspor, mens Europa langsomt gik i opløsning omkring ham. Benjamin levede en meget usikker eksistens i stor fattigdom. Han skrev og læste hele dagen – han var den første til at oversætte Proust og Kafka – men han formåede dog ikke at sælge sit eget talent. Man kan ikke sige: ”han var dette”, det ville være at forråde ham, mener Ferrand og tilføjer, at han ifølge mange mennesker var en total fiasko. Han var mange forskellige ting, og det er netop dette, der gør ham på samme tid så stimulerende og vanskelig at læse. ”At læse hans værker er som at forsøge at knække en hård nød, som gemmer en smuk blomst inden i. En blomst fuld af stimulerende idéer, men som ikke nødvendigvis fører dig et bestemt sted hen”. Den store essayist

George Steiner, har sagt om Benjamin, at han var ”en filosof, der tænkte poetisk”.

Barndommen er et af de mange spor, som Benjamin forfølger. Ligesom hans samtidige, den schweiziske udviklingspsykolog Jean Piaget, tilskriver Benjamin barndommen en stor betydning for et individs emotionelle og intellektuelle udvikling. Men i modsætning til Piaget, der forbinder det at blive voksen med noget positivt, er det for Benjamin forbundet med noget negativt. Et barn holder kreativiteten og nysgerrigheden åben. Det at blive voksen omfatter derimod ofte, at man skal vælge og sætte en værdimæssig forskel mellem valgene: dette er godt, dette er dårligt. Men dermed tager man nysgerrigheden ud af barnet, hævder Ferrand.

“The adult can walk, but no longer learn to walk”, som Ferrand lader Benjamin udtrykke sig gennem et af dagbogsnotaterne i filmen. Den voksne begrænses af sin egen erfaring. Barnet er derimod frit, og begrænses ikke som den voksnes konstante søgen efter mening og formål med tingene.

Benjamin. Kildeangivelse til billedet er filmselskabet: Les films de L'autre.

Et kalejdoskop af fragmenter

Benjamins værker fremstår som uafsluttede fragmenter, ophobede stumper, ruiner. Selvom Benjamins tænkning var meget stringent, opbyggede han ikke et fuldstændigt færdigt og lukket tankesystem. Han nærede stor mistillid til ”hele systemer”, der kunne omfatte alt. Dette ville være en måde at stoppe filosofien på – som at opmagasinere den i et lager. Benjamin forfattede mange forskellige brudstykker om de ting, han var optaget af: børnepsykologi, arkitektur og socialisme. Han lod sig præge af forskellige idéer, han var både tæt på marxismen og påvirket af jødisk teologi – dog uden at overgive sig fuldstændigt til nogen af delene, mener Ferrand. Han ville lade sig eksponere sig for forskellige tankesystemer, men kun tage det med sig, som han fandt brugbart. Dette udtrykker, ifølge Ferrand, en både moderne og stimulerende tankegang.

Fragmenter er løsrevne, ufuldstændige dele, adskilt fra en større sammenhæng, og uden begyndelse, midte og ende. De er derfor også et opgør med at tænke historien som et lineært forløb mod stadigt større fremskridt. Ifølge Benjamin kan man kun tænke eller tale om historien med nutiden som udgangspunkt, og Benjamin anfægter derfor den fremherskende idé om fremskridtet, forestillingen om at menneskeheden gennem kapitalismen, forstået som det sejrende, herskende system, vil føre os et bedre sted hen. Trods sin tydelige påvirkning af Marx, mener Ferrand, at Benjamin også gør op med Marx i den forstand, at Marx’ filosofi indeholder en forestilling om et utopia – forstået som et ophør af kampen mellem proletariatet og kapitalismen.

For Benjamin ser snarere menneskehedens historie som endeløs katastrofe og ulykke. ”Han besad en stærk, anarkistisk ødelæggelsesdrift inspireret af messianismen, hvor alt skal destrueres, før end det kan blive rekonstrueret. Retningen af fremskridtet er snarere konstant ulykke, fyldt med mennesker, der er blevet myrdet, glemt eller destrueret af krige”, siger Ferrand.

Benjamin har skabt en særegen æstetik af fragmenter og ruiner, der trækker på vores forestillingsevne. ”Du forstår altid kun halvdelen, og den anden del må du tænke dig til”, hævder Ferrand og uddyber: ”Benjamins æstetik har noget at gøre med alt det samfundet forlader, alt det der ikke har nogen værdi for et kapitalistisk samfund. Benjamins æstetik kan anskues som et oprør mod at skabe hierarkier mellem det, der er godt og det, der er mindre godt: f.eks. at lade klassisk musik rangere højere end Mickey Mouse og fortællinger for børn. Begæret efter at bryde alt ned til mindre dele har noget at gøre med begæret efter at transformere eller ødelægge det fremherskende, værdiskabende system. Det samfund eller det system som skaber værdi ved at skabe hierarkier, ved at lade noget eller nogen rangere højere end andet. Det er dybest set det, hans æstetik kredser om”.

Benjamins æstetik reflekterer over dette ikke-indfrie begær, og betegner også en af Ferrands egne drifter bag filmens tilblivelse. Han har således bestræbt sig på at skabe en ramme, hvor man føler, at alt er skabt af mennesker og lavet i hånden. Alt det kantede, fragmentariske er reminiscenser af det ufuldstændige og menneskelige.

Benjamin levede sine sidste år i Frankrig og begik selvmord med morfin ved den spanske grænse af frygt for at blive udleveret til Gestapo. Historien skrives ofte af sejrherrene, og fremstilles derfor ofte som en linje mod stadigt fremskridt. Benjamins æstetik er i den forstand et oprør, der betegner, om ikke en tabers æstetik, så i hvert fald ikke en sejræstetik.

Alle billeder er venligst udlånt af Carlos Ferrand og Les Films de l'Autre.

Mindeord for Peter Kemp

Af Jacob Dahl Rendtorff og Asger Sørensen

Torben Peter Kemp, dr. theol og dr. phil, professor emeritus fra DPU, leder af Center for etik og ret, formand for Eco-ethica-gruppen og Tomonobu Imamichi Foundation og kasserer for Institut Internationale de Philosophie, døde den 4. august 2018 i en alder af 81.

Dansk filosofi mistede derved en sine mest markante stemmer og en af de få danske filosoffer, der for alvor var blevet en del af verdens filosofi i det hele taget. Kemp var en ægte verdensborger, hvis engagerede virke blev udfoldet både lokalt og globalt. Han var således både en internationalt anerkendt moderne filosofisk tænk, der bidrog til den internationale filosofiske forskning, samtidigt med at han i Danmark som offentlig intellektuel og humanistisk moralist både formidlede vigtige udenlandske tænkere og deltog i ophedede politiske og samfundsmæssige debatter.

I.

Kemps livsværk inden for filosofien tog udgangspunkt i den eksistensfilosofiske og hermeneutisk tradition og kom til at omfatte teologi, religionsfilosofi, etik og retsfilosofi, samt især de sidste årtier også pædagogik og uddannelsesfilosofi. Han var især inspireret af klassisk og moderne fransk

filosofi. Det store forbillede var Paul Ricoeur, som han var i dialog med og oversatte gennem årtier. Det var derfor meget passende, at Kemp sidste udgivne værk fra 2017 blev en samling af alle de Ricoeur-skrifter, som han selv gennem årene havde oversat til dansk.

Kemp nåede at være lektor i 30 år på Filosofisk Institut ved Københavns Universitet. Her bidrog han i særlig grad til at gøre fransk filosofi tilgængelig for den danske offentlighed. Det var således ham, der siden 1960'erne introducerede vigtige filosoffer som Bergson, Sartre, Merleau-Ponty, Derrida, Michel Foucault og mange andre til den danske offentlighed. Han modtog allerede som ung Rosenkjær-prisen fra Danmarks radio for sit arbejde med at formidle filosofi til almindelige mennesker, og han var i over 20 år anmelder ved Politiken. I 2001 blev han kaldet til et professorat på det nyoprettede Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU), hvor han blev en inspirerende og visionær leder af det nyoprettede Institut for pædagogisk filosofi. Det var herfra han i 2007 blev en meget aktiv og højt skattet emeritus frem til sin alt for tidlige død.

Kemp skrev utallige artikler i videnskabelige tidsskrifter og mere end 40 bøger, hvoraf flere er blevet oversat til mange sprog. Hovedværket *Theorie de l'engagement I-II* (1973), der blev forsvaret som teologisk disputats, var skrevet på fransk og først senere oversat til dansk. Den filosofiske disputats, *Det Uerstattelige. En teknologi Etik* blev udgivet på dansk i 1991 og siden oversat til bl.a. tysk, fransk, spansk og norsk. Og endelig blev *Verdensborgeren som pædagogisk ideal* udgivet på dansk i 2005 og engelsk i 2011.

Kemp var en stærk stemme i verdensfilosofien. Han blev inviteret til at holde gæsteforelæsninger overalt i verden, og han gjorde et enormt organisatorisk arbejde som et aktivt medlem af filosofiens internationale netværk. Han spillede en hovedrolle i Eco-ethica-forskergruppen siden begyndelsen af 1990'erne, da han deltog i sit første Eco-ethica Symposium i Japan, organiseret af Tomonobu Imamichi. Senere, da symposiet flyttede til København, blev han præsident for Tomonobu Imamichi Fonden. Han var meget engageret i ideen om eco-ethica som en kosmopolitisk etik, og sammen med generalsekretær, professor Noriko Hashimoto organiserede

han en lang række frugtbare eco-etiske symposier i bl.a. København, Paris, Tokyo og Napoli.

I Federation Internationale des Sociétés de Philosophie (FISP), som er FN og UNESCOS reference i filosofiens verden, var han generalsekretær (1998-2003), præsident (2003-2008) og siden ærespræsident (fra 2008), og han fortsatte til det sidste med at være meget aktiv i forberedelsen af FISPs filosofiske verdenskongresser. Denne store indsats blev efter hans død anerkendt og hædret ved verdenskongressen i Beijing sommeren 2018, hvor der var mindeord ved både velkomsten i Folkets store hal og til FISPs generalforsamling. Derudover var Kemp også aktiv i Institut internationale de philosophie, hvor han var kasserer til sin død. Endelig blev han i 2016 udnævnt til medlem af det fornemme franske akademi for de moralske og politiske videnskaber.

II.

Théorie de l'engagement I-II var et banebrydende værk, der repræsenterede en ny mytisk-poetisk teologi inspireret af Ricoeur's hermeneutiske filosofi, og Ricoeur udtalte siden, at han nu ikke behøvede at skrive en religionsfilosofi, for det havde Kemp allerede gjort. Kemps teologi og religionsfilosofi bidrog til en ny symbolsk og narrativ tilgang til religionens teologi og filosofi, som var et svar på den dialektiske teologi tilgang til problemstillingen. Med begrebet 'engagement' blev lidenskab og lyst forenet som en slags handlings-orienteret intentionalitet, der bevæger et menneske til handling og involvering i situationen. I sin fænomenologiske og hermeneutiske undersøgelse af engagement var Kemp også inspireret af Maurice Blondel og Jean-Paul Sartre. Denne filosofi om engagement var selve grundlaget for hans filosofiske arbejde, og i sine tidlige skrifter anvendte han bl.a. begrebet om engagement til at analysere filosofien fra 1968.

Kemps fokus på det etiske ansvar blev indledt med en vigtig bog om Jacques Derrida, Døden og Maskinen. Introduktion til Derrida, udgivet på dansk i 1980, om døden og den teknologiske dimension af den menneskelige eksistens i moderniteten og postmoderniteten. Det repræsenterede en etisk

læsning af dekonstruktion som en ansvarsfilosofi, og på den måde kunne man sige, at han kom til at forudse den senere udvikling af Derridas filosofi i retning af det etiske ansvar. Det illustrerer Kemps kapacitet til nyskabende tænkning inden for etik og fænomenologi. Senere udviklede denne interesse for etik sig til Kemps etiske filosofi om det gode liv, der var inspireret af Emmanuel Levinas og Ricoeur. Kemp var dybt motiveret af Levinas humanisme i det andet menneske, og han delte Ricoeurs etiske vision om "det gode liv med og for det andet menneske i retfærdige institutioner"

I 1980'erne arbejdede Kemp forgæves for oprettelse af en humanistisk teknologi uddannelse på KU. Det var dette arbejde, der lå bag disputatsen Det uerstattelige, hvor han med et kritisk etisk blik satte fokus på teknologien. Sideløbende fortsatte arbejdet med den medicinske etik, og i 1993 modtog han en større Forskningsrådsbevilling, som gjorde det muligt at etablere Center for Etik og Ret ved Københavns Universitet.

På Center for etik og lov arbejdede han med at udvikle et filosofisk fundament for bioetik og bioret, herunder bioteknologiens etik i samfund og natur. Afgørende var at etablere en europæisk tilgang til bioetik og bioret, der kunne være et modspil til den anglo-amerikanske dominans. Med forskningsprojektet 'Grundlæggende etiske principper i europæisk bioetik og bioret' udviklede han en tilgang til feltet, hvor kernebegreberne blev autonomi, værdighed, integritet og sårbarhed. Dette projekt førte til Barcelona-erklæringen i 1998, der forenede førende bioetikere overalt i Europa i forsvaret for en særlig bioetisk filosofi, der var forankret i den europæiske tradition. Denne forskning blev banebrydende inden for den filosofiske tilgang til bioetik og bioret.

Som professor ved Danmarks Pædagogiske Universitet flyttede Kemp fra etik og bioetik til studier af ideen om uddannelse, pædagogik og pædagogisk filosofi. Afgørende blev her Immanuel Kants filosofi om kosmopolitisk uddannelse og ikke mindst hans idé om verdensborgerlig ret, og et blivende resultat blev Kemps bog om Verdensborgeren som pædagogisk ideal, der blev en stor succes og nåede at komme i to udgaver i hans levetid. For Kemp blev opdragelsen af barnet til en "verdensborger" det afgørende anliggende, der kunne bidrage til at løse verdenens problemer.

For Kemp var det egentlige formål med pædagogik og skoleundervisning dog stadig at uddanne og danne menneskeheden til menneskelighed, dvs. at lære at blive menneske. Integreret i hans storslåede humanistiske vision for etik og religionsfilosofi var der således et omfattende kosmopolitisk ideal om det gode liv i pædagogik og uddannelse. Som en konsekvens deraf udviklede Kems derfor en stærk kritik af teknologisk instrumentalisme og den økonomisk reduktion af det menneskelige i konkurrencestatens neo-liberale uddannelsesprogrammer.

III.

Kemp var en ægte offentlig intellektuel, der fuldt levede op til Sartres vision om den intellektuelle som en aktiv borger, der er vedvarende involveret i problemerne i hans eller hendes tid. I 1970'erne og 1980'erne var han meget aktiv i kritik af teknologi og i fremkomsten af totalitære magtstrukturer i det moderne samfund. Centralt stod kritikken af atomkraften og fremkomsten af disciplinære kontrolsamfund, hvor nye teknologier blev magtinstrumenter.

For Kemp var filosofien aldrig isoleret i bøger. Filosofi skulle være en levende tanke i konfrontation med verdens virkelige problemer. Hans filosofi var ikke kun teoretisk abstraktion, men indebærer også et vedvarende filosofisk engagement i verden for at håndtere konkrete politiske, sociale, etiske og økologiske i virkeligheden. I hans vision er filosofien noget, der går ud over den akademiske institution, og det viste sig for eksempel, da han i 1980 grundlagde Filosofisk Forum, et dansk filosofisk samfund, hvis formål er at udbrede filosofisk debat og forskning i filosofi fra universitetet til offentligheden, og som stadig lever i bedste velgående.

Som leder af Center for Etik og Ret samarbejdede Kemp med flere ministerier i skiftende danske regeringer, hvor han leverede rekvireret forskning på så forskellige områder som bioteknologiens etik, folkerettens filosofi og terrorisme. I forbindelse med sit arbejde med uddannelse til verdensborgerskab konfronterede Kemp også verdens klimaproblemer med udviklingen af en miljøfilosofi, der skulle bidrage til at løse disse problemer. I denne sammenhæng arbejdede han fra 2007 i tæt samarbejde med Klimaministeriet for at klarlægge det filosofiske grundlag for klimapolitikken.

Han fokuserede på hindringerne for at overvinde globale klimaproblemer, og dette blev et vigtigt element i hans bestræbelse på bidrage til den filosofiske forståelse af globale problemer.

Da Kems anden kone Margrethe i 1997 tragisk døde meget ung af brystkræft på deres datters et års fødselsdag, skrev han en vigtig bog, *Et liv, der ikke dør*, om hendes kamp for værdighed i konfrontation med arrogancen i det medicinske system, hvor lægerne ikke kunne kommunikere med de sårbare patienter. Kemp integrerede denne personlige kamp i sin bioetiske filosofi om respekt for autonomi, værdighed, integritet og sårbarhed. Efterfølgende viste Kemp som en 60-årig far med to små børn også at have et meget stort hjerte og en stærk familiefølelse. Han var sine små børns far, samtidig med at han blev en verdenskendt filosof. Han kunne integrere filosofi og personlige liv med et stærkt eksistentielt og samfundsmæssigt engagement.

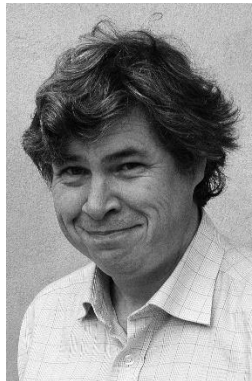
IV.

Som Ricoeur mener Kemp, at filosofien skal styres af visionen om det "gode liv med og for andre i retfærdige institutioner". Dette er hans hovedformål med filosofi som faglig disciplin, men også for ham som en stemme i samfundet og i det offentlige rum. Det er denne vision om det gode liv og det retfærdige samfund, som styrer hans filosofiske engagement, både i hans vedholdende kritik af teknologi, økonomi, klimaændringer og andre vigtige sociale og politiske problemer i nutidens samfund, og i hans videnskabelige arbejde inden for medicinsk etik, bioetik og bioret, og mere generelt etik, retsfilosofi og religionsfilosofi.

Kemps filosofi var altid på farten, og han arbejdede hele tiden, både med filosofien og med dens anvendelse til at løse virkelige problemer. Med hans død har vi i dansk filosofi mistet en af vores mest værdsatte kolleger, en klog lærer, en filosofernes mester og en stor intellektuel; men vi har også mistet en af vores gode venner, og vi vil savne ham meget. For som stor filosof, verdensborger, humanistisk intellektuel, omsorgsfuld ven og gudsbenådet polemiker – ja, sågar ind i mellem som koleriker – vil Peter forblive fuldstændig uerstattelig.

Natur og barndom. Jean-Jacques Rousseau

Af Jørgen Huggler, lektor ved DPU, Aarhus Universitet. johu@edu.au.dk

Filosof Jørgen Huggler

I

Ifølge Rousseaus skelsættende afhandling *Om ulighedens oprindelse* (1755) er mennesket godt af natur; det er livet i samfundet, som er årsagen til det onde hos mennesket. Det naturlige menneske er godmodigt og fredsommeligt. Menneskene lever spredt uden megen indbyrdes kontakt. Men til forskel fra andre dyr har mennesket evnen til at udvikle og forbedre sig [perfectibilité]. Den er årsagen, såvel til at mennesket kan gøre fremskridt, som til civilisationens fordærv. Påvirket af ydre begivenheder begynder menneskene og deres indbyrdes forhold at udvikle sig – sprogligt og gennem nye teknikker, bo- og familieformer. Med opdagelsen af metallurgi og agerdyrkning og den deraf følgende arbejdsdeling fremkommer ideen om *ejendomsret*. Denne fører til ulighed og til en krigstilstand, på hvilken en slags samfundspagt er svaret. Denne pagt er imidlertid de riges forsøg på at forsvare deres rigdomme – en pagt af ideologisk væsen. Med ulighedens videre grader (magtfulde-svage, herrer-slaver) størkner styreformen i despoti. Herved

peger Rousseau på, at bundløs fattigdom ikke levner et menneske en chance for at realisere sin frihed.¹¹

I forhold til denne tænkte udviklingshistorie og historiefilosofi holder Rousseau sig i *Samfundskontrakten* (1762) fjernt fra spekulationer om ufrihedens oprindelse.¹² Han holder sig til, at mennesket fødes frit, men at det overalt befinder sig i lænker. Og spørger så: hvordan man kan tænke sig et *legitimt* herredømme, hvori *friheden* bevares? Spørgsmålet drejer sig om magtens legitimitet. Hvordan kan mennesket bevare sin frihed i samfund med andre? Det kan det kun som aktiv medlovgivende borger.¹³ Det mister en naturlig frihed, hvori det kun svagt påvirkes af andre mennesker. I samfundet får det en frihed af en ny og bevidst, eksplicit kvalitet, som er basis for såvel moral, som for et retssamfund under love, der principielt gives med almenvellet for øje. Rousseaus radikale løsning er altså, at mennesket må indtræde i en retstilstand, hvor det på en gang er medlem af den *suveræne* lovgivende magt, og samtidig er en *undersåt*, der skal lyde de love, det som del af suverænen selv har været med til at give. Nøglebegrebet er her en normativ *almenvilje* [la volonté générale], der udelukkende har almenvellet som målestok. Afvigelser herfra – tydeligst en splittelse mellem borgerens handlinger som suveræn og som undersåt – bliver patologiske. Meningen med straf er at føre den kriminelle tilbage til en enhed med sig selv.

På det konkrete empiriske plan taler Rousseau imidlertid om *alles vilje* [la volonté de tous], en vilje sammensat af hvad de enkelte viljer vil. Hermed antydes, at ideen om retsstaten ikke altid tilgodeses fuldt ud af folkesuveræniteten, men det afvises samtidig, at denne kan tilsidesættes ud fra eksterne målestokke om, hvad almenviljen retteligen burde have valgt. Konstruktionen af samfundet skal tilgodeses det størst mulige sammenfald

¹¹ J.-J. Rousseau: *Discours sur l'origine de l'inégalité* [1755]. Paris: Editions Fernand Nathan, 1981. Dansk oversættelse og indledning ved Mogens Chrom Jacobsen: *Afhandling om ulighedens oprindelse og grundlæggelse blandt menneskene*. København: Gyldendal, 1996.

¹² Se Jørgen Huggler: "Opdragelse til menneske eller til samfundsborger?" I *Asterisk* Nr. 63, september 2012, s. 32-33, der er et forarbejde til Rousseaufremstillingen her.

¹³ J.-J. Rousseau: *Du Contrat social* [1762]. Paris: Garnier Flammarion 1966, II, 12. Dansk oversættelse og indledning ved Mogens Chrom Jacobsen: *Samfundskontrakten eller statsrettens principper*. København: Det lille forlag, 2007/2011, s. 58.

mellem den empiriske politiske viljesdannelse og det, som almenviljen står for som normativt princip. Rousseaus samfundskontraktstat og folkestyre er indrettet på at forhindre konflikt. Rousseau er ikke fortaler for eftertidens forståelse af ”demokratiet” som en skikkelig ramme for forhandling af uenigheder. Alle skal i udgangspunktet være lige, og alle skal behandles efter de samme love. Men det er ikke nok for Rousseau. Statens bevarelse kommer således til at bero ikke alene i de juridiske love, men nok så meget på folkets sæder og den (fælles) offentlige mening.¹⁴ Antikke samfund som Sparta og Rom i republikkens tid – og idealiserede bystater som hans barndoms Genève – har tydeligvis været Rousseaus væsentligste inspiration, så det kan være svært at se, hvordan hans fornægtelse af en *repræsentativ* form for suverænitetsudøvelse kan realiseres i større samfund.

II

I pædagogisk henseende er Rousseau talsmand for en radikal opfattelse af, at barndommen skal betragtes på dens egne betingelser: barnet er ikke en voksen, ja, barnet er på en måde noget, den voksne har svært ved at forstå – den voksne har glemt, hvordan det er at være barn. Barnet er naturligt, det er den voksne ophørt med at være. I den pædagogiske roman-afhandling *Emile eller Om opdragelse* (1762) opstillede Rousseau således et skarpt dilemma: vil man danne et menneske eller vil man danne en undersåt? ¹⁵Det udelukkes, at drengen Emile på en gang kan dannes til menneske og til borger. Der er tale om et enten-eller. I *Emile* er valget at opdrage et menneske, der skal blive godt nok til at forblive menneske selv blandt dårer og under elendige love. *Emile* er en individorienteret bog. Her er valget klart: man må opdrage et menneske. De samfund, der eksisterer i Rousseaus nutid, deres institutioner og såkaldte borgere kan man ikke bygge videre på, hvis man vil danne et godt og fornuftigt menneske. Der er langt til *Samfundskontraktens* betingelser, endside til oldtidens former for borgeropdragelse i Sparta eller Rom.

¹⁴ J.-J. Rousseau: *Émile ou De l'éducation* [1762]. Éditions Gallimard 1999. Dansk oversættelse ved Kristen D. Spanggaard: *Emile eller om Opdragelsen*. Bd. I-III. København: Borgens Forlag 1962.

¹⁵ Rousseau 1962 [1762], Bd II, s. 133, jf. 1999 [1762], s. 386 f.

Derfor opdrages romanens Emile af en hovmester (eller lærer) på landet, næsten uden for det almindelige toneangivende, moderne samfund. *Emile* er en undersøgelse af hvilken opdragelse, der kan føre til integritet og selvstændig dømmekraft. Målet er at følge *naturen*, naturen forstået som et korrektiv til samfundslivet, og naturen forstået som menneskets natur. *Emile* er ikke en bog til efterfølgelse for den gode opdragelsespraktiker, men en kategorial gennemtænkning af princippet om at uddanne til menneske, ikke en vild, men et naturmenneske, der "midt i samfundets hvirvel, ikke lader sig rive med hverken af sine lidenskaber eller af den offentlige mening", men "som ser med sine egne øjne, føler med sit eget hjerte og ikke lader sig lede af anden autoritet end den han har i sin sunde fornuft".¹⁶ Det udelukker altså ikke, at Emile skal kunne ende med at indtræde i et samfund, men ikke at han skal dannes til dette eller hint samfund, men til ethvert samfund og uanset hvilken position, som han vil kunne få i dette.

Med dette individcentrerede, men udviklingsdifferentierede perspektiv har bogen revolutioneret den pædagogiske tænkemåde. Menneskets perfektibilitet, dets "åbne dannelsesmulighed"¹⁷ er på en gang årsagen til dets fordærv og dets mulige redning. Tanken om arvesynd afvises af en af romanens hovedpersoner, en savoisk præst, der på den ene side (i foregribelse af Immanuel Kants "den rene praktiske fornufts postulater") forsvaret troen på en gud, der har indrettet verden fornuftigt, sådan at dyd og lykke i det mindste i det hinsidige vil kunne bringes i harmoni; på den anden side en religiøs tolerance, idet man ikke selv vælger hvilken verdensreligion, man fødes ind i. Dette var hovedgrunden til, at bogen straks blev forbudt af de kirkelige autoriteter i Paris.¹⁸

Et hovedanliggende i romanen er at udvikle en opdragelsesform, der modvirker vilkårlig manipulation og fremmedbestemthed. *Følelserne og lidenskaberne* er centrale. Lidenskaberne, især seksualiteten, er farlige. Det er paradoksalt, hvordan denne bog, der i høj grad handler om seksualitet, måske

¹⁶ Alexander v. Oettingen: *Almen pædagogik – pædagogikkens grundlæggende spørgsmål*. København: Gyldendal, 2010, s. 72.

¹⁷ Jf. Ernst Cassirer: "Das Problem Jean Jacques Rousseau". *Archiv für Geschichte der Philosophie* Band XLI (1932), s. 177-213 & s. 479-513, her navnlig s. 207.

¹⁸ Dette understreges som centralt spørgsmål af Pierre Burgelin i dennes "Introduction" til Rousseau 1999 [1762], s. 35-40.

slet ikke lader personen Emile blive bevidst om, at han har en sådan. Læseren lades derimod ikke i tvivl, heller ikke af Emiles hovmester.

Romanens hovedspørgsmål er således: Hvordan et menneske kan få en opvækst, der vil lære det at kunne leve med sine lidenskaber?¹⁹ Mennesket er af naturen udrustet med en godartet *selvkærlighed* [*l'amour de soi*]; det fortrækker lyst frem for smerte. Men samlivet med andre får det til at sammenligne sig med disse. Som en vigtig fase i barnets udvikling afføder dette risikoen for (hvis det sker før barnet er modent til det) egentlige laster: selvkærligheden bliver til en fremmedbestemt, relativ *egenkærlighed* [*l'amour-propre*], til egoisme, misundelse og forfængelighed.²⁰ At relativiteten i forhold til andre en dag vil vågne, og at den bliver nødvendig for menneskets udvikling og evne til at sætte sig i andres sted, lægger Rousseau ikke skjul på. Men den skal udskydes længst muligt, indtil barnet har udviklet sin fornuft og følelsen af medlidenhed, sådan at disse kan moderere egenkærlighedens negative sider. Det må undgås, at barnet i tidligt i livet mister kontakten med sine egne, naturlige behov, idet det udsættes for at blive påduttet behov og lyster – og forestillinger og tanker – som ikke er dets egne, eller som det endnu ikke er modent til, og som måske er uden hold i virkeligheden. Grundtanken er her, at nødvendighed ikke krænker menneskets frihed, mens vilkårlig magtudøvelse og manipulation er ødelæggende for dets selvforståelse og frihed. Noget sådant vil (og det kan ske allerede med spædbarnet) gøre det – enten til slave eller til tyran – hvis det i stedet for at forholde sig til egne behov skal forholde sig til, hvad det tror, at andre tror om det, eller forventer af det. Barnet skal lære af sine egne erfaringer, ikke gives løsninger som det overtager uprøvet fra andre. Det skal gennem modstand og møje udvikle sin karakter og viden, så det kan dømme selv og vælge selv. Dette kræver en pædagogik, som er tilpasset dets

¹⁹ Rousseau 1999 [1762]: s. 158 og 329 ff., jf. Rousseau 1962 [1762]: bd. 1: s. 89 og bd. 2: s. 72 ff.

²⁰ Se Thyge Winther-Jensen: *Undervisning og menneskesyn – hos Platon, Comenius, Rousseau og Dewey*. København: Akademisk forlag 1989 eller senere, s. 92-127 & s. 203-209.

modenhed, og som på en gennemtænkt måde giver det muligheden for et udviklende forløb af erfaringer.²¹

III

Romanen skildrer derfor opdragelsen af Emile i en række aldersbestemte faser. Drengen Emile er et *aktivt* væsen, som agerer ud fra sig selv, og den vellykkede opdragelse går ud på, at han fortsat skal gøre dette. I de første livsfaser (0-2 år) bringes Emile ved opdragerens skjulte medvirken i en række erfaringsudviklende situationer, hvor han ikke blot lærer ved at sanse, fx at koble syn og bevægelse til afstandsbedømmelse, men tvinges til selv at gøre sig tanker om, hvad han sanser, og hvilken information, det kan give ham om virkelighedens situationer (2-12 år), og hvad disse iagttagelser kan bruges til. Det gælder om at tage sig god tid, for Emile tilegner sig sin viden og kunnen gennem modstand, i situationer, som ikke lader sig systematisere didaktisk. Travl er der til gengæld i alderen mellem 12 og 15 år. Emile er nu moden til og har lyst til at tilegne sig en vidunderlig mængde kundskaber, herunder at udgranske ikke direkte sansbare relationer og årsager gennem systematisk iagttagelse, og at stille kritiske spørgsmål om angivelige samfundsmæssige værdier og hierarkier ud fra et spørgsmål om deres nytte, for derefter (fra 15-18 år) at komme til livets store spørgsmål om samvittighed, godt og ondt og religion som basis for et liv sammen med andre. Selv i denne alder holder hovmesteren seksualiteten skjult for Emile. Men i romanens sidste del (fra 18-ca. 25 år) bliver kærlighedshistorien mellem Emile og Sophie et hovedemne. Emile, der bliver forlovet med Sophie, skal forberedes til et liv som samfundsborger (og familieoverhoved), som han endnu ikke er moden til. Derfor må han indføres i viden om samfund gennem viden om grundlæggende politiske principper og rejser. Han erfarer ved selvsyn de europæiske samfunds forskellige politiske indretning, og forberedes til rejsen ved at blive indviet i nøglebegreber fra *Samfundskontrakten*, så han kan have et grundlag for at vurdere. Samfund, med deres forskellige lovgivninger, er imidlertid i sidste ende, hævder hovmesteren, intet i forhold til de evige love, som et menneske bærer i sit hjerte.²²

²¹ Rousseau 1999 [1762], 5. bog: s. 693., jf. Rousseau 1962 [1762]: bd. 3: s. 172 f.

²² Rousseau 1999 [1762], 5. bog: s. 528 ff., jf. Rousseau 1962 [1762]: bd. 3: s. 5 ff.

Opdrageren, der nogle steder i bogen kaldes Jean-Jacques (han suppleres af andre lærerskikkelser, herunder en gartner, en markedsgøgler, den savoiske præst og Sophies mor) er en ingeniør, men undertiden tvivlsom figur i romanen. Bedst som læseren tror, at Emiles opdragelse vist omsider er færdig, giver den forestående bryllupsnat med Sophie hovmesteren ny anledning til pædagogiske foredrag til Sophie om, hvordan de bedst kan indgå et samliv, så ægteskabet kan blive stabilt og lykkeligt (en løsning, hvis varighed Rousseau i øvrigt formentlig ikke har haft tiltro til).

IV

Sophie har fået en mere konventionel opdragelse, men dog ikke rent konventionel, da hendes forældre fra at have været rige er blevet fattige, så hun, om end hun kender konventionerne, også er lidt uden for samfundet og kan løse praktiske opgaver. Derfor antyder Rousseau, at hun kan hjælpe Emile til at kunne forbinde sig med det samfund, som han i realiteten et langt stykke af sin opdragelse har været isoleret fra, og som ved at være som det er, på afgørende punkter er ham fremmed, men som han dog skal ende med at indgå i. Sophie skal i henseende til lidenskaber, men ikke i henseende til fornuft, overtage hovmesterens funktion, herunder også hans taktik, nemlig at styre Emile på en måde, så han styrer sig selv. Rousseau skelner imidlertid mellem kønnene. Emile opdrages til sandhed og til at lade sig styre af sin fornuft. Men netop dette universelle menneskelige mål sigter opdragelsen af Sophie ikke efter. Pigen/kvinden Sophie er grundlæggende *passiv*. Kvinden er ifølge Rousseau af en følelsesmæssig natur, der skal lade hende blive i rollen som den svage og pragmatiske.²³ Men samtidig tenderer Rousseaus redegørelse til ikke at udslette det kvindelige. Kvinder har deres egen verden, og også deres egen helt uundværlige form for fornuft: Emile tænker principielt og abstrakt, men hans regelbundne fornuft kan ifølge Rousseau ikke stå alene. I det konventionelle samfund, som han trods alt skal ende med at leve i, mangler han en situationsfornemmelse og en dømmekraft, som kun Sophie kan bidrage med. Han kan sanse naturen, forstå på baggrund af sine iagttagelser, og stille spørgsmål om årsager og føre disse spørgsmål videre til

²³ Jf. udkast til en fortsættelse i J.-J. Rousseau: *Émile et Sophie ou les Solitaires*, udgivet af Frédéric S. Eigeldinger. Paris: Honoré Champion Éditeur, 2007.

det helt generelle plan, hvor man spørger om årsagen til, at verden overhovedet er til. Han er blevet et vidende, fordomsfri og uimponeret menneske. Samfundsmæssige fordomme kan han forholde sig til ved at spørge til gængse værdiers nytte. Men konventioner forstår han sig ikke på, uanset deres samfundsmæssige status og vigtighed i ethvert konkret samfund. Opdragelsen af Emile kunne derfor pege i retning af, at opdragelsen til menneske *ikke* klarer at gøre Emile til *borger*. Dette peger på, at Rousseau nok ikke sigter efter at forene bøgerne *Emile* og *Samfundskontrakten*, men derimod har et helt andet sigte med *Emile*, nemlig at skildre udviklingen til et menneske, der kan være og forblive sig selv uanset hvilket samfund og hvilken skæbne, det måtte skulle leve med. De fortsættelser, som Rousseau har syslet med efter udgivelsen af *Emile*, peger i samme stoiske retning.²⁴ Den opfattelse, at Emile skal uddannes til at være en ideel borger i *Samfundskontrakten*s idealstat, som fremføres af Frederick Neuhouser i forbindelse med et forsøg på at rehabilitere "amour propre" ud fra hegelianske anerkendelsestanker, forekommer mig uholdbar, bl.a. ved fuldstændigt at forbigå bog V om "Sophie eller kvinden".²⁵

I videre perspektiv er skildringen af Sophie dog muligvis endnu mere en dystopi. Rousseaus tanker om kvindeopdragelse, der fylder den sidste del af *Emile*, blev af den grund en anstødssten for Mary Wollstonecraft (1759-97). I *A Vindication of the Rights of Woman* (1792) opponerede hun mod Rousseaus miskendelse af kvinden som fornuftsvæsen. Hun harmedes over, at Sophie dermed frakendes en opdragelse til en dyd, der bygger på at betjene sig af sin egen fornuft. De dyder, en kvinde skal have, synes for Wollstonecraft at være laster, i hvert fald hvis en mand skulle dømmes ud fra dem på Rousseaus præmisser. Hvorfor skal Sophie ikke have en opdragelse, der ligner Emiles? Den moralsk svage karakter, som Rousseau og andre opdragelsesforfattere tillægger kvinder, er kunstig og samfundsskabt. Officerer, fx, har heller ikke haft en systematisk og rationel uddannelse, og søger i al pyntesygdom at gøre sig selskabeligt gældende på kvindevis, med deres flotte kostume. Det er for

²⁴ Frederick Neuhouser: *Rousseau's Theodicy of Self-Love. Evil, Rationality, and the drive for Recognition*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

²⁵ Mary Wollstonecraft: *A Vindication of the Rights of Woman* (1792). London: Penguin 1992, s. 103-111 & s. 289-306.

Wollstonecraft nonsens, at en kvinde kun er til for at gøre sin mands liv mere sødmefyldt, og at hun skal opdrages til en fremmedbestemt lydighed. Kvinder og mænd skal have samme mulighed for uddannelse, og dyd skal betyde det samme for dem.ⁱ Her har Wollstonecraft en pointe: med Sophies opdragelse bryder den grundlæggende skelnen – mellem selvrelation (amour de soi) og fremmedrelation (den relative amour-propre) som udgangspunkt for menneskeopdragelse – sammen. Piger skal mod al forventning fra første barndom af opdrages som det andet køn, selvom der ifølge Rousseau ingen kønsforskel er før puberteten. Omvendt kan man ikke frakende Rousseau et blik for kvinders faktiske liv, vilkår og betydning for familie og samfund.

Dansk Filosofisk Årsmøde, Vejle

- Resumé og refleksioner over paneldebat om kvinders udfordringer i filosofi

Paneldebat: Udfordringer for Kvinder i Filosofi

Af Jelena Bundalovic (cand. mag i filosofi og bestyrelsesmedlem i Netværk for Kvinder i Filosofi)

Kvinder i filosofien, og kvinder i filosofihistorien, er ikke et nyt tema. Alligevel er 'kvinde-temaet' i filosofien i stigende grad blevet genstand for filosofisk debat og eftertanke de seneste årtier, med både ønskværdige tiltag og uhensigtsmæssige konsekvenser. Til Dansk Filosofisk Selskabs årsmøde, anno 2019, blev repræsentationsspørgsmålet i filosofi og 'kvinde-temaet' taget op. Mere specifikt blev forskellige aspekter af problemet med filosofiens underrepræsentation af kvinder belyst af seks yderst kompetente kvinder med filosofisk baggrund og uddannelse. Rammen for diskussionen var en paneldebat istandsat og modereret af Netværk for Kvinder i Filosofi (NKiF). Jeg vil her nævne en række udsagn og diskussionspunkter fra denne debat, efterfulgt af tanker til videre refleksion.

Ramme: Netværk for Kvinder i Filosofi og Paneldebatten

NKiF arrangerede ved Dansk filosofisk selskabs årsmøde 2019 en paneldebat, der satte fokus på nogle af de udfordringer, som kvinder

i filosofi står overfor. Paneldebatten er en forlængelse af netværkets grundintention, som lyder (jf. formålsparagraffen §2.1):

”Formålet med foreningen er, at støtte og fremme kvinders rolle i filosofi og idéhistorie inden for dansk forskning, undervisning og erhverv. Foreningen vil søge at synliggøre, promovere og skabe samarbejde mellem kvindelige filosoffer med tilknytning til Danmark. Foreningen er ikke tilknyttet en bestemt filosofisk skole eller et politisk program. Foreningens formålsparagraffer er genstand for en løbende debat og vil blive diskuteret og eventuelt revideret årligt på generalforsamlingen.”

Til debatten blev seks kvinder inviteret, som beskæftiger sig med forskellige områder af filosofien, og som befinder sig på forskellige trin i deres karriereforløb. Blandt panelets deltagere var: Helena de Preester, Ph.d.; Tara Skadegaard, cand.mag.; Anne-Marie Søndergaard Christensen, Lektor, Ph.d.; Anna Cornelia Ploug, cand.mag.; Johanna Seibt, Professor MSO, Ph.d. og Tone Frank Dandanell, Ph.d.-studerende.

Idéen med paneldebatten var som udgangspunkt at skabe en bred samtale om emner, der typisk berører kvinder i filosofi; alt fra karriereanliggender, til personlige erfaringer, til implementerede politikker, eller refleksioner over en genintroduktion af kvinder i filosofihistorien.

Indhold: Erfaringer med filosofi som kvinde

Tara Skadegaard er stifter af organisationen FRONT, som kæmper for at belyse diskriminationer og udvikle fremtidsorienteret policies til brug i højere uddannelsessammenhænge. Ifølge Tara har filosofien et særligt problem med dens

diskrimination af kvindekønnet og generelle underrepræsentation af kvinder, både i nutidig og historisk kontekst.

I FRONT arbejder kernemedlemmerne på nuværende tidspunkt med at opsætte og formulere kriterier for inklusion/eksklusion af kvindelige filosoffer på pensum i filosofi. Formålet med udformningen af retningslinjer, for ligevægt og balanceret repræsentation af mænd og kvinder på pensum, er motiveret af Taras overbevisning om, at pensum i sidste ende kan være en ”indirekte vej” til at øge antallet af kvindelige ansatte på filosofiske afdelinger landet over. Med andre ord, kan vi med flere kvinder på pensum indirekte påvirke ubalancen mellem mandlige og kvindelige ansatte på filosofi, i en positiv og løsningsorienteret retning.

Anna Cornelia Ploug er medredaktør på det intellektuelle tidsskrift *Eftertryk*, samt en af initiativtagerne til, og koordinatoren af, feministsessionen til årsmødet. Anna påpegede den usikkerhed, der som oftest hærsker blandt kvindelige filosofistuderende. Selvom Anna underviser til daglig, og derigennem har mulighed for at tilegne sig en bestemt form for filosofisk kompetence og autoritet, kommer hun oftest til kort hvad angår selvværd og selvtillid: At være kvinde i filosofi synes at indebære en bebyrdende og hæmmende form for undskyldende adfærd og mindreværds kompleks, som resulterer i at man aldrig tør sige de ting, man *rent faktisk ved*. Anna oplever følelsen af fare for, at ”den tilegnede viden skulle fremstå banal og triviell for de lyttende mandlige studerende og kollegaer”.

Tone Frank Dandanell, PhD studerende og kendt fra feministiske kontekster på de sociale medier, ankom med sin otte måneder gamle pige, som livligt lavede lyde i baggrunden af paneldebatten. Tone påpegede underbelyste emner i filosofien, som alle knyttede sig til ”det at være kvinde, at være mor og kvinde i filosofi”. Tone opfordrede til mere filosofisk opmærksomhed på tematikker som amning og forholdet til kroppen i den tidligere, modnende moderskabsperiode. Hun delte ud af sine overvejelser, usikkerheder og udfordringer ved at være gravid og være på barsel under sin PhD, som i hende skabte ”en frygt for at blive glemt”.

Helena De Preester var en af årsmødets ’key speakere’. Helena forsker i fænomenologiske udlægninger af subjektivitet i relation til kroppen. Helena fremhævede i paneldebatten udtrykket ”at være en *killjoy*” – et udtryk en kvindelig studerende venligt havde brugt om hende. Betegnelsen så Helena som passende til at beskrive de oplevelser, hun havde haft som kvinde i filosofi. Helena har oftest følt sig som en, der så at sige ”dræbte” den intellektuelle glæde i kraft af at være kvinde. Deraf betegnelse ”kill-joy”.

Lektor i filosofi **Anne-Marie Søndergaard Christensen** understregede og karikerede en tendens blandt mandlige studerende og kollegaer til at forklare, tale efter munden eller hen over hovedet på hende og hendes kvindelige studerende. Karikaturen af den mandlige filosofistuderende ”med alle svarene” – *det filosofiske geni* – blev der grinende nikket genkendende til blandt kvinderne i publikum og panelet. Anne-Marie opfordrede kollegaer og undervisere, blandt publikum, til at rose deres kvindelige studerende i forbindelse med feedback og vejledning.

Anne-Marie påpegede ligeledes den skrøbelighed, som mange kvindelige filosofistuderende har, når det kommer til deres plads i filosofien og det filosofiske uddannelsesmiljø. Særligt er der en selvværdsmæssig og identitetsmæssig usikkerhed i kvindelige filosofistuderendes tilstedeværen i undervisningssammenhænge og i forhold til eget skrive-materiale (ikke mindst!). Det er over for deres egne præstationer, at de kvindelige studerende, særligt, har en tendens til at ”undervurdere sig selv”.

Johanna Seibt, professor MSO, fremhævede aspekter af sin egen vej til nu – i en alder af snart 60 – professoratet i filosofi. Prof. Seibt havde gentagende gange oplevet, og oplever fortsat, en undervurdering af hendes materiale blandt mandlige kollegaer og studerende. Mænd, der forud for deres bedømmelser ikke engang har læst hendes tekster, og dog alligevel tillader sig at kritisere og irettesætte hende. Og det på trods af hendes nu højtstående position på filosofiafdelingen. Prof. Seibt oplever også en usikkerhed blandt kvindelige filosofistuderende.

Prof. Seibt tog hul på temaer, der berører filosofi og filosofisk praksis mere generelt, med følgende overvejelser i centrum: Skal filosofisk praksis tage sig anderledes ud, så den kan inkorporere flere kvinder? Og er der noget i den måde, hvorpå vi underviser i filosofi, som betyder en degradering og eksklusion af kvinden? Interessante overvejelser, som bestemt er værd at gå videre med.

Åben diskussion – gentagelse af insisterende strukturer

Efter at hvert panelmedlem var kommet med en fem minutters refleksion over det at være kvinde i filosofi, kom den åbne diskussion i plenum så småt i gang. Flere mandlige hænder kom i vejret, og oplevelser med enten kvindelige studerendes usikkerhed eller egne oplevelser med at være en minoritet ”som mand”, blev delt i plenum. En mandlig underviser foreslog, at man ikke fokuserede debatten omkring køn og det at være kvinde, men i stedet betragtede det fra et højere perspektiv. Ved at betragte filosofi fra et højere abstraktionsplan, mente han, kunne der være fokus på mere generelle retningslinjer for *inklusion* og det at være åben og respektfuld overfor andre mere generelt. Få af panelmedlemmerne gav udtryk for, at dette var en måde hvorpå man underkendte det specifikke problem at *kvinder* er underrepræsenterede og udfordrede i filosofi. Tara tilføjede, at for at gøre noget ved problemet, er vi nødt til at arbejde med de *konkrete* og *håndgribelige* aspekter af eksklusionerne og mikro-aggressionerne. Vi kan af den grund ikke nøjes med at tale om generel respekt og antidiskrimination på et så abstrakt og uhåndgribeligt niveau, som den mandlige underviser appellerede til.

Få kvindelige studerende delte oplevelser om det at være påduttet rollen som ’den eneste kvinde’ til stede i klasseværelset. I den-enest-kvinde-situationen har man ikke noget valg; man er, tydeligt og stille larmende, ”kvinden”. Mere generelt, blev der af

mændene i publikum talte om at kvinder dominerede andre discipliner og at nogle mænd kunne føle sig som minoriteter i andre kontekster. En art strategi, der ønskede at påpege modeksempler på de tendenser, paneldebatten og netværksskvinde påpegede. Om muligt, var dette et ihærdigt forsøg på at forsvare sig, i så fald de mandlige lyttere blandt publikum følte sig overlegne, og dermed angrebet og 'skyldige'.

Pædagogisk-filosofisk refleksion og egen afrunding

Jeg selv sad tilbage med blandede følelser. Og med en ærgerlig smag i munden. Følelsen og indtrykket af, at debatten på den ene side havde sat tanker i gang, men at debatten efterfølgende havde taget den sædvandlige, uhensigtsmæssige drejning. Mens selve panelmedlemmerne havde lagt op til en åben snak om forskellige aspekter, der kunne udfoldes og diskuteres med hensyn til mulige løsninger på filosofiens kvinde problem, kom der en del modeksempler på problemet. En ærgerlig start på noget, der skulle have udfoldet sig.

Som Helene Scott-Fordsmand, bestyrelsesformand for NKiF påpegede, skal alt diskussionsmateriale, udsagn og erfaringer, der udkommer af paneldebatten, tages i betragtning af netværket med henblik på at udforme løsninger til filosofiens kvinde-problem i fremtiden. Jeg er selv med i bestyrelsen, og glæder mig til at gå videre med udkommet af årets paneldebat. Dog må jeg desværre også erkende, at problemet har en kompleks karakter og at problemet til stadighed udfordres i plenum. Der er meget mere, som skal sættes i værk på kvinde-problemets front.

I netværket, og som kvinder i filosofi, har vi en masse strukturer vi skal have overvejet og løsnet op for, hvis vi skal kunne rykke på tiltag til fordel for repræsentationsproblemets løsning: *Hvordan* får vi udlagt problemet på en sådan måde, at publikum og diskussionsmodparter ikke kortslutter vores løsningsorienterede

energi? Hvordan tager vi os af den manglende forståelse og erkendelse af problemet? Og hvad gør vi videre mere for at modarbejde filosofiens underliggende, insisterende og kønsproblematiske struktur? Med andre ord: vi skal fremfinde en dyb energikilde og formulere implementerbare, konkrete tiltag, som på sigt kan manifestere åbenhed og diversitet. En diversitet, der gerne skulle være til gavn for alle. En åbenhed, som vi i NKiF tilsigter for fremtidens filosofiske afdelinger i Danmark.

Anmeldelse af Anders Dræby: Livskunsten – filosofien om at vågne op til livet. Akademisk forlag, 2018.

Af Mads Rangvid

Lad det være sagt med det samme og som et ærligt forbehold: Jeg er vist ikke i målgruppen for Anders Dræbys Livskunsten – filosofien om at vågne op til livet. Bogens oprindelse skyldes angiveligt en livskrise som forfatteren gennemlevede da han, så vidt jeg kan regne mig frem til, ramte den mellemste alder. Midt i en hektisk karriere mistede han pludselig modet og kunne ikke finde meningen med noget som helst. Det fik ham til at læse Kierkegaard, det fik ham til at spørge om hvad det gode liv er, og om hvordan vi kommer til at leve det gode liv. Som en kontemplativ praksis besøgte han hver dag i den lange kriseperiode Kierkegaards grav på Assistens Kirkegård. Det er denne proces og dens resultat bogen omhandler, og Dræby har skrevet den for at hjælpe andre ”op til en højere og åndelig eksistens”. Da han efter sit sidste besøg på kirkegården går hjem, er han vågnet op. Det er som om han svæver, og han har fundet et kald i livet: Han skal skrive en bog om at vågne op, og han skal arbejde som terapeut for at kunne hjælpe andre på vej ”fordi han har noget opbyggeligt at give videre.” Anders Dræby er oprindeligt cand.mag. i idehistorie og filosofi, men har siden uddannet sig i eksistentiel terapi og psykoanalyse. Det terapeutiske sigte fornemmer man tydeligt bogen igennem.

Det handler altså om at vågne op. Vågne op fra livet som er gået i stå. Det er både gået i stå fordi det moderne, teknologiske liv begraver folk i en åndløs

jagt på anerkendelse og tomt forbrug, men også fordi den menneskelige natur er sådan indrettet at vi falder i søvn. Den kvasi-biologiske forklaring herpå falder i to: den ene er at selvopretholdelsesdriften får os til at jage ting og sager for at overleve. Men denne drift udarter og bliver til umættelig materialisme der binder os i en masse ligegyldige og unaturlige behov, hvilket er at sammenligne med en vågen søvn. Den anden naturlige kilde til søvnen er vores flokmentalitet. Fordi vi er bange for at skille os ud fra flokken – det var farligt i naturtilstanden – følger vi blindt hinanden, og vi bliver til ”genbrugsmennesker”, kopier af hinanden, uden autenticitet. Den åndelige søvntilstand skyldes altså en uhellig alliance mellem natur og kultur. Det bliver ikke ganske klart hvordan vægtningen mellem den moderne civilisations onder og det almenmenneskelige søvnproblem er. Dræby viser at den samme indsigt om falsk søvn og autentisk opvågning genfindes på tværs af kulturer og tider, men på den anden side spørger også en velkendt civilisationskritik hvor man i vage, men generelle vendinger peger fingre af det moderne livs materialistiske åndløshed.

Vi er altså halvt dyr, halvt menneske, og ved at vågne op kan vi blive til hele menneske, lyder det forjættende løfte. At blive et helt menneske er også at blive ”det nye menneske”, hvilket vil sige at man selvbevidst tager sit liv på sig, at man reflekterer over hvad man vil med det, og over hvem man er. For at nå dertil må man lytte til sin indre stemme, se døden i øjnene, så man ikke lader sine handlinger styre af frygt, og så skal man endelig søge en hjertets forvandling. Hjertets forvandling indebærer en masse fordringer, herunder næstekærlighed, uselviskhed, at vi undgår de syv døds synde, og at vi underlader at følge mørket, men i stedet lader kærlighedens lys åbne os, for ”i det omfang vores hjerter er præget af mørket er vi endnu ikke menneskelige mennesker.”

I bogens afsluttende kapitel vender Dræby – vågen – tilbage til det civilisationskritiske. Han forklarer at instrumentalisering og kontroltrang fører til alt fra sygdom og stress til klimaforandringer og forurening, og Heidegger citeres fra det berømte Spiegel-interview fra 1976: ”Nur ein Gott kann uns retten”. Dræby forklarer: ”Her skal vi fortolke Heideggers udsagn sådan, at vi har brug for at genåbne os for tilværelsens åndelige dimensioner”, og så forudskikker han ellers at vi er på vej ind i en ny ’spirituel tidsalder’, en ’ny åndelig oplysningstid’ fordi den åndelige søgen vil være præget af åndelighed

uden dogmer eller fast religion. Optagetheden af individet forsvinder ikke, og det skal den heller ikke, for individet er svaret på vores udfordringer: ”Desuden er vores politiske systemer og samfundsinstitutioner et udtryk for den tiltagende åndløshed, og forandringen må gå i gang et sted. Derfor begynder den spirituelle tidsalder også hos den enkelte”. Og ja, i en vis forstand har Dræby selvfølgelig ret, forandringerne begynder altid i den enkelte – nogen skal udføre en handling – men jeg har det lidt med den slags påstande som med diskussionerne om moral i forbindelse med sagerne om svindel med udbytteskat: Alt for mange råber op om mangel på moral hos de finansielle aktører, mens det i grunden er så enkelt som at de strukturelle kontrolsystemer bare skal være i orden, og det er de ikke når man siden en gang i begyndelsen af 00’erne har skåret tusindvis af stillinger i SKAT. Ja, det ville være rigtig rart hvis svindleren Sanjay Shah havde gennemlevet en åndelig opvågning og var lidt mere uselvsk, så han ikke gik og stjal fra vores statskasse, men man kunne også bare have ansat nogle kolleger til Sven, den ensomme HK’er der sad og udbetalte udbytteskat på et kontor i Høje Tåstrup. Virkelighedens problemer er så prosaiske og konkrete, men de får ikke plads i Livskunsten.

Og sådan har jeg det generelt med bogen. Den er lidt for forfalden til behagelige klicheer, forsimplende generaliseringer og upræcise bestemmelser.

Mit største udbytte var at jeg blev provokeret til at overveje det gamle spørgsmål om hvad filosofi overhovedet er. For undertitlen lover jo at det her er ”filosofien om at vågne op til livet”. Men hvis filosofi forsigtigt defineres som en kritisk, reflekterende praksis der bestræber sig på eftertænksomt at komme til bunds, at afklare sine begreber og fremsætte en i det mindste relativt rationel argumentation, så er Dræbys bog ikke filosofi. Hermed åbenbares det også hvorfor jeg ikke er i bogens målgruppe, for jeg tilhører tydeligvis den vestlige, filosofiske tradition som Dræby mener hviler i en åndelig slummer og en åbenbart problematisk drøm om ”at give en rationel forklaring på de mest grundlæggende træk ved vores verden”, hvorved den tager afstand fra filosofi ”som livsform” med ”særlige praksisser til selvforvandling” og i det hele taget ”fra at beskæftige sig dybere med

åndelighed, der ikke nødvendigvis kan bevises eller forklares rationelt.” Således frigjort fra den vestlige tradition fremfører Dræby manende og salvelsesfuldt budskabet om at vågne op til et helt liv – uden stringens, kritisk sans eller overbevisende argumentation. Når Dræby eksempelvis skal forklare hvorfor mennesket er det eneste dyr med dødsbevidsthed, så genfortæller han syndefaldsmyten om Adam og Eva...

Mange af Dræbys budskaber er ellers meget velmente, og der er undervejs også en del for mig at se indlysende rigtige eksistentielle erkendelser, fx at ”Vores liv [først] giver mening, når vi accepterer alt, som vi står for”, at døden er et eksistentiale det er nødvendigt at komme overens med, at det er sundere for sjælen at gøre det uegennyttigt gode end at gøre det onde, og at livskriser ofte giver anledning til dybtgående refleksioner over mål og mening. Men den manglende skarphed gør det alt for let for en læser dovent at se sig selv bekræftet som en af de åndeligt ophøjede. Hvem vil ikke nemt kunne sige om sig selv at han er vågen og har set lyset? Bliver det ikke for nemt et spejl for selvgodheden?

Dræby gør flere gange gennem bogen en dyd ud af at skelne mellem ’filosofisk opvågning’ og ’religiøs vækkelse’, ’filosofisk spiritualitet’ og ’religiøs åndelighed’, ’åndelighed’ og ’religion’, nogle bestemmelser som skal markere et skel mellem en reflekteret, filosofisk indstilling over for en mere ureflekteret og rituel, religiøs indstilling. Men som man også ser på den lidt glidende og upræcise sprogbrug her, så fremstår skellet ikke klokkeklart. Dræby tenderer i sin metaforik, i sine eksempler og kilder mod en slags sekulær mysticisme der til forveksling ligner noget der i min ordbog hedder religion. For Dræby undersøger ikke, han giver svar, ja, han prædiker nærmest, og det er for mig at se ikke befordrende for en oprigtig og nysgerrig spirituel eller eksistentiel søgen. Tværtimod.

Dræby har været imponerende vidt omkring i vestlig, arabisk, indisk og kinesisk mystik, religion og livsfilosofi, og hvis han en dag sætter sig for at lave en ædruelige afsøgning af de idehistoriske forbindelseslinjer mellem disse, rejser jeg mig hjertens gerne fra min slummer for at lære noget nyt.

Anmeldelse af Søren Harnow Klausen: På sporet af din lykke – guide til det gode liv. Akademisk forlag, 2018.

Af Mads Rangvid

Akademisk forlag har sat sig for at lave en serie af bøger med populær formidling af filosofi. Bl.a. har Søren Gosvig Olesen skrevet en bog om kærlighed og Anders Dræby en bog om livskunst (se anmeldelse andetsteds i bladet). I serien er nu kommet Søren Harnow Klausens holmgang med lykken. Den friske selvhjælpstitel På sporet af din lykke – guide til det gode liv kunne umiddelbart gøre en bekymret for om der går ureflekteret trinvejledning og gurupatos i den, men trods det tydelige praktiske, vejledende sigte (med direkte tiltale af læseren og distancerende omtale af filosoffer som ”kloge hoveder”) tager Klausen sin professionsbetegnelse alvorligt. Her er ingen nemme svar. For der gives ikke nogen veje til lykken og det gode liv uden at den enkelte selvstændigt må reflektere over og udfordre sin egen praksis.

Snart allestedsnærværende psykolog Svend Brinkmann ligner på flere måder en anledning til På sporet af din lykke. I selve sin formidlingsmæssige form synes bogen at have fundet inspiration hos Brinkmann; der er konkrete eksempler fra hverdagen, litteraturen og ugebladene, og der er pædagogisk overskuelige opsamlinger i små bokse. Tidligt forholder Klausen sig eksplicit, kritisk til Brinkmann som har advaret mod lykkeindustriens falske tilbud, og som har hævdet at man kan blive ulykkelig af at stræbe efter lykken. Selvfølgelig kan den ivrige mediemæssige snak om lykke forvirre og misbruges, men derfra at konkludere at man ikke bør stræbe efter lykken, er en fejlslutning. Systematisk imødegår Klausen en række indvendinger mod at man bør stræbe efter at blive lykkelig, fx at moral er vigtigere end lykke, at det er egoistisk eller ligefrem skadeligt at søge lykke, at lykke er en privatsag, eller at den ikke kan erkendes eller måles. Klausens overordnede argument er at disse indvendinger faktisk implicit anerkender at lykke findes og er vigtig at beskæftige sig med. Eksempelvis bygger argumentet om at moral er vigtigere end lykken jo på et ønske om at varetage andres lykke. Og advarslen mod manisk at stræben efter lykke fordi det vil gøre dig ulykkelig, udtrykker jo netop en bekymring for at miste lykken i jagten på den. Lykken er med andre

ord ikke til at komme udenom. Klausen overtager Aristoteles' synspunkt at lykken er det ultimative mål som alle andre goder og aktiviteter peger hen imod. Derfor vil han gerne give lykken den plads der rettelig tilkommer den, og han ønsker at behandle den et afbalanceret sted mellem jubeloptimisme og sur kritik.

Og så går det ellers der ud ad med en mængde distinktioner, definitioner og diskussioner i et forsøg på at indkredse lykken og dens komponenter. Der skelnes mellem korttidslukke, som den forbigående eufori og ophøjede øjeblikke, og langtidslukke, som er en længerevarende psykisk tilstand bragt i stand ved en overvægt af positive oplevelser. Disse, der deskriptivt kan forstås i kraft hedonismen, står igen ved siden af velbefindende. Velbefinde er et normativt begreb der betegner en overvejende positivt sindstilstand i kraft af autentiske oplevelser, en oplevelse af meningsfuldhed og oplevelsen af at leve i overensstemmelse med sig selv. Den der behersker livsklogskab, kender også sit velbefindende. Mens lykke er kernen i velbefindende, er velbefindende kernen i det mest omfattende, filosofiske begreb om lykke: det gode liv. Det gode liv forudsætter på antik, græsk manér at man gør det gode. Klausen skelner dog modsat grækerne mellem det gode liv og lykken i snæver forstand. Han nævner Djengis Khan som eksempel på en mand der nok var lykkelig i snæver forstand, men som ikke kan siges at have gjort det gode og derfor ikke har levet det gode liv. Omvendt kan man, jf. Kants pligt, godt leve det gode liv i moralsk forstand uden at være lykkelig i snæver forstand. Selvom det er efterstræbellesværdigt, og det er sandsynligt at man vil have det bedre med sig selv hvis man gør det gode, er der således ingen garanti for at lykke, moral og det gode liv følges ad.

Gennemgangen af lykkens former opsummeres altså i tre forskellige begreber for livskvalitet: lykke, velbefindende og det gode liv. De er indlejrede i hinanden og påvirker hinanden, men forudsætter ikke nødvendigt hinanden. Formår man alligevel af balancere det gode man gør udadtil med det der fremmer ens eget velbefindende, så kan man pryde sig med titlen livskunstner, og det "må siges at være den allervigtigste 'kompetence' du overhovedet kan besidde". En sådan afbalancering er altså idealet.

Men hermed har filosofien kun lige fået lynet arbejdstøjet på. Der skal nemlig yderligere skelnes mellem hedonisme og livstilfredshedsteori. Det skal

diskuteres hvorvidt man kan bilde sig ind at man er lykkelig, selvom man faktisk ikke er det – selvfølgelig med en tur rundt om Nozicks oplevelsesmaskine. Hvad velbefindende angår, skal det overvejes om det består af en overvægt af positive oplevelser, af ønskeopfyldelse, eller om det kan defineres ved en række objektive goder. Her diskuteres det fx om det ikke nogen gange er bedre at ens ønsker ikke opfyldes (fx stofmisbruger), og om en teori om objektive goder ikke kan ende i "det godes diktatur" hvor individer pådømmes noget der ikke nødvendigvis er godt for dem; ligesom det diskuteres om et sæt af objektive goder skal defineres på baggrund af en menneskelig natur eller ud fra forskellige kulturelle standarder. For bare at antyde et par eksempler ...

Klausen deler rundhåndet ud af sine teoretiske indsigter i lykkens landskaber, og man kan som læser sidde helt rundforvirret tilbage. En teori præsenteres, dens fordele fremhæves hvorefter dens svagheder diskuteres. Hvad skal man til sidst tro? Klausen beroliger: I praksis betyder det ikke så meget, for både hedonismen, teorien om ønskeopfyldelse og teorien om objektive goder vil som regel kunne blive enige, fx om at venskab typisk fremmer lykken. Det bliver aldrig kedeligt eller for svært, for Klausen skriver glasklart, men jeg vil gætte på at den utrænede læser der er gået til bogen for at få råd og vejledning, vil føle sig noget hægtet af gennem denne omgang filosofisk begrebsgymnastik.

Men straks efter bliver det hele mere konkret i bogens længste kapitel om 'Gode oplevelser og meningsfulde sammenhænge'. Ud fra det grundsynspunkt at gode oplevelser fremmer livskvaliteten gennemgår Klausen en række oplevelsesfelter som skønhed (som giver anledning til en lille æstetikteori), sex, samvær og hygge, humor, leg, sport og spil, bordets glæder og værdien af dårlige oplevelser. Behag kan findes mange steder, og den almene lære Klausen udleder af gennemgangen, er at man bør dyrke glæden hvor man kan finde den. Dette skal dog ikke forstås banalt som hovedløs nydelsesjagt. Det vil nok glæde magen en gymnasielærer at Klausen mener at glæden skal kultiveres, dvs. dannes. Man bør for lykkens skyld skærpe sin følsomhed ved at kultivere og forfine sin smag. Man skal udvide sin horisont ved at eksperimentere med sin smag. Til det formål giver Klausen

meget konkrete råd og vejledning: Lær at kende forskel ved at træne sanserne og danne nye begreber; søg teoretisk og praktisk viden som kan styrke din oplevelse; søg afveksling, idet forskellen vil øge oplevelsernes styrke; koncentrer og fordyb dig i stedet for at skøjte overfladisk fra kick til kick; vær tålmodig og giv glæden en chance. Det er intensiteten af oplevelserne og dermed behaget der skal styrkes ved at følge disse råd.

Dannelsen vender Klausen tilbage til i et kapitel om autenticitet som en forudsætning for lykke. Igen handler det om at vokse og nuancere sig selv og sine muligheder ved at udfordre sig selv og den nemme vej. Det gælder ikke om at være en vindbøjtel, der flekser efter alle mulige opportune værdier, som nogen har kritiseret autenticitetsidealet for at føre til. Med stadigt blik for selvrealiseringsindustriens faldgruber, som Brinkmann så flittigt har kritiseret, insisterer Klausen på at det at blive sig selv er noget ganske andet end passivt at følge strømmen. Klausen udleder ligefrem en kritisk attitude af begrebet om autenticitet. Ved at blive sig selv bliver man netop i stand til at stå imod. Autenticitet, som udtryk for at man har bestemt sig selv, giver karakterfasthed og sætter grænser for manipulation, skriver Klausen. Og yderligere argumenterer han for at den autentiske er alt andet end selvoptaget, idet det at kende sig selv kræver at man kender sin relationer til og rolle blandt andre mennesker. Den der troede lykken var et nemt fix, skuffes måske når Klausen skriver at det at kende og blive sig selv er en livslang opgave.

Klausen overser ikke at lykken også afhænger af de materielle vilkår, og et helt kapitel vies den mere empiriske lykkeforsknings resultater. Ligesom han når omkring spørgsmål om døden og livets mening og meget, meget mere.

Klausens bog flyder således over af begreber, teorier og diskussioner. Hen mod slutningen skriver Klausen at læseren nu burde have "en nogenlunde klar idé om hvad lykken og det gode liv består i." Det er nok lovligt optimistisk, for som guide står Klausens bog en kende flimrende. Lykken består af umådeligt mange elementer, og den kan ikke sættes på formel, selvom der nok kan angives nogle fornuftige arbejdsgange og gode råd til hvordan man finder den. Klausen ved det vist godt selv, for han er venlig nok til at opsummere at lykken "er en overvægt af behagelige oplevelser og positive emotioner, helst nogle der stemmer overens med din selvopfattelse

og dine ønsker. Til et godt liv hører desuden at være et ordentligt menneske og at udnytte og udvikle sine talenter.” Et ret klassisk svar, men her mod slutningen står det også velunderbygget.

Men hvordan nås den så, lykken? Nøgleordet er helt aristotelisk balance. Aldrig for meget, aldrig for lidt. Man ser det tydeligt af de sidste gode råd der gives med på vejen: Lyt til andre, lyt til dig selv, tænk – med måde – over tingene, se mulighederne og vær realistisk. Bogens mange anbefalinger er umådeligt sympatiske og i øjenhøjde på en måde der hverken tager modet fra læseren – lykken kan jeg aldrig nå! – eller bilder læseren ind at den kan nås uden at gøre sig umage – jeg skal bare have noget chokolade, så er den der! Mere flammende sjæle vil nok finde Klausens besindighed kedsommelig – som når han afviser en revolutionær realisering af lykken eller at man skal finde ”et passende perspektiv” på ønsket om en mening med livet. Men der er ikke bare tale om småborgerlig snusfornuft. Klausen tager faktisk livtag med de vanskelige spørgsmål og overbeviser ofte. Som lovet i begyndelsen gives der ingen nemme svar, men der udpeges nogle veje som er mulige, og på baggrund af solid argumentation og diskussion anbefales også hvilke der er bedst at følge. Som sådan opfylder bogen sit ærinde med populær formidling af interessant filosofi.

Sidste ord

Lisbeth Jørgensen

Filosofi 19,1 er på vej på sin sidste rejse gennem nettet til trykkeren. Gennem posten til Filosofilærerforeningens medlem og abonnent. Er der én eller et par tilbage? Dette analoge magasin - Tak fordi du er så analog, sagde Mette fra 8. marts Initiativet, da jeg som den eneste vil betale maden med kontanter - ser dagens lys to gange årligt. Det plejer at komme. Og det gør det såmænd igen. Selvom det er tilladt at spørge sig selv, hvorfor?

Stavekontrollen har røde streger under filosofiske ord. Det ultimative symbol på, at vi ikke lever i en filosofisk tidsalder. Man må bede den føje *uhellige* til ordbog. Og ligeledes *eksistentiale*. Begge er ord fra Mads Rangvids analyse af Anders Dræbys bog Livskunsten. Bare så læseren ved lidt om, hvad der sker undervejs i sådan en blad-produktion. Der bliver kæmpet indtil det allersidste.

Redaktøren var i Vejle til 2019 årsmøde i Dansk Filosofisk Selskab.

Subjektivitet i individer og grupper var denne gang overtemaet. Foreningens 20. mødes mange workshops og festmiddag foregik på Erhvervsakademiet Lillebælt i Vejle den 28. 2-3.3. Nyt sted. Ny arrangør. Hvilket ikke forringede kvaliteten. Meget var som det plejer, men ikke alt. Programmet med *abstracts* kan ses på årsmødets egen hjemmeside.

www.filosofikarsmode2019.dk Programmer fra dette og tidligere årsmøder står som Stonehedge over det, som rør sig i det danske og internationale filosofiske miljø. Bare læsning af programmet giver værdifuld indsigt i navne og temaer, der er undervejs. Møderne blev i sin tid brugt til at få respons og holde debatmiljøerne levende. En kultur, som det ikke gik så godt med i de fleste workshops, jeg deltog i. Inklusive min egen. Folk har tendens til helst at ville af med deres egen dagsorden, når de nu endelig har ordet. Mødets kraft må netop bestå i det eksperiment, at vi prøver at snakke sammen.

Magasinet TIDskrift er de studerendes online blad. De arrangerede et panel med Den tyske hovedtaler Professor Doctor Achim Stephan fra Osnabrück. Det blev til en slags eksistensanalyse af oplægsholderen selv og en filosofi over tidsskrifters kultur, betydning og rangering. Det viste sig, at mange (var det Springers?) tager copyrighten som betaling for publicering, hvilket pinte

forskerne noget. Udspørgeren Anders Engelund Kampman var den gode dialogpartner. Han fik indblik i, hvordan en filosofisk løbebane kunne se ud, når den er vellykket. Og det blev klart, hvilke afsagn og hårde valg, det indebar at opretholde en akademisk løbebane. Her havde jeg den tvivlsomme ære, at jeg var den eneste kvinde i lokalet. Det er en situation, som et nyt bekendtskab, den meget oplivende Anna Cornelia Ploug, en af de nye kvinder i Kvinder i filosofi, kommenterede i panelet om kvinder i filosofi. Hvis et panel eller en læseplan eller kursisterne kun består af mænd, så er den handling, vi feminister må ty til: boycott! Meget radikalt! Det havde jeg ikke lige selv fundet på lige der, jeg hørte først om det senere.

Lise Huggler kørte kredsen om filosofihistorie meget fint. Det er en af de ældste grupperinger på årsmøderne. Og debatklimaet dér er yderst professionelt og frugtbart. Jeg deltog derudover i en pædagogisk session om digital pædagogik og kommerialiseringen af denne. Derudover var der workshop om mavefornemmelser (!), livsfilosofi og robotter og politisk filosofi. Jeg ville gerne have haft alt det feministiske filosofi med. Men jeg fik Jelena til at skrive sit bidrag til bladet, sammen med betragtninger over paneldebatten om ligestilling. Jørgen Hugglers lille artikel om Rousseau er også høstet i Vejles frugthave.

Jeg er ikke trist, bare nærsynet og har tabt mine briller

Bestyrelsen for Filosofilærerforeningen for gymnasiet og HF

Mogens Georg Andersen, formand, kursusudvalg, Facebook/EMU, STX, Birkevej 2, 8752 Østbirk, 25 71 65 71, mogens.andersen@munkensdam.dk

Lisbeth Jørgensen, redaktion, næstformand, Pædagogisk Samarbejdsudvalg i GL, HF, 31 41 17 72, lj@kvuc.dk

Uffe Steen, næstformand, kursusudvalg, Vendelbogade 5, 2.sal, 9000 Aalborg, 98 12 61 10 / 40 54 52 10, us@aalborgstudenterkursus.dk Studenterkursus og STX

Chris Olesen, Ordrup Gymnasium, STX. Kursusudv. co@ordrup-gym.dk

Jens Viggo Olavi Nielsen, sekretær, Dansk Selskab for filosofi, Esbjerg Gymnasium, Præstebakken 4, 1. 881, 6700 Esbjerg Stx og HF jn@egonline.dk

Martin Krag Rasmussen, suppl., STX, Elgårdsmindelunden 27, 8362 Hørning, 61 70 85 56, mkr@kolding-gym.dk